

ASHA ARCHIVES

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥ १ ॥ यकारोत्तरं संयुक्तं
 नादिभिस्तथात्रापि
 भूतवद्वेतिवाच्यः दृगश
 सुमृगशब्दः यथात्रपर
 ताह॥ भूरिति॥ भवत्यस्य
 यययथाज्ञातयनभुवः
 एलीलोली अवनीवनचल
 विष्णुविभर्त्तुनिसंज्ञायो
 वभूमिजादिभ्यस्तत्र यो
 दुषिष्टोली॥ जिनैतिवयः
 वाग्यामौवीया॥ वसुध
 गतोः क्लृप्तिः॥ सयंतिना
 र्त्तवाडवीः वातो गुणवचना
 यकारोत्तरं संयुक्तं
 नादिभिस्तथात्रापि
 भूतवद्वेतिवाच्यः दृगश
 सुमृगशब्दः यथात्रपर
 ताह॥ भूरिति॥ भवत्यस्य
 यययथाज्ञातयनभुवः
 एलीलोली अवनीवनचल
 विष्णुविभर्त्तुनिसंज्ञायो
 वभूमिजादिभ्यस्तत्र यो
 दुषिष्टोली॥ जिनैतिवयः
 वाग्यामौवीया॥ वसुध
 गतोः क्लृप्तिः॥ सयंतिना
 र्त्तवाडवीः वातो गुणवचना

वाकायनिद्रयनेवापित्रयातिज्ञानः कुः प्रथनेविस्तारयति पृथ्वीपिथेके पृथिवीतिव । देहिनी पृथिवी पृथ्वी धरित्री धरणी धरेत्याद
भ्यउर्ध्वी कुः कुपिथीपारेति वावस्यतिः पृथ्वी सुधी वरक्षमने भावपयाधवपृथ्वी दरादित्यादकारलोपः बाहुलकात्मनटिलोपेष्टोत्पन्नमेष्टा
एवंक्षमावन्वावतिप्रज्ञा अभ्यनेनृपैर्वा अरानिरवतिः मेघनीतिमेदिनिः प्रत्यादिः मधुकेष्टभयोरासी मेदसासापरिष्ठुना । तेनेयं मेदिनी
देवी प्रोक्तानेग्रहवादिमिरिति निरुक्तं । अदन्ता मेदशब्दादन्तरिति नौवात्तन्माकल्पः कृमिहामलप्रोमेदकुष्टहेतिशालिहोत्रः । पृथ्वी दरा
दित्वात्सलोपहन्तिनुस्वामी । मस्यतेभूतान्यस्यांमस्यतेवामहस्यजायां पुंसि संज्ञायामिति प्राक्ग्रहणाद्यः । गौरादिङोषिमहीमहेष्वाहुलका
दवृद्धिः दीपितुमहीतिस्वान्यायाः कुरादावप्यदन्तोमहिः । ततो घंतादयश्चतिङोपुदीपीविः पंक्तिर्महिः केलिरित्याद्यास्तुदीर्घयो
रिति वावस्यतिः । एतन्गर्भास्वागरान्तरास्त्रिमेखलारभवतीति विपुला मध्यमलोका मर्त्यादयोः । यत्र सप्तविंशतिपृथिव्याः ॥ नृदिति
॥ मृदासादेनृघनरुतिनृसंपदादिः स्वार्थेनृदत्तिकरनृनिवर्तकै नृत्तिकायाः । इति स्तासर्वस्योत्पत्तियोग्यमृदुत्सत्तौ प्रशंसाया
मिति स्वस्त्रयोर्नृत्तावदेप्रशस्तनृत्तिकायाः । सर्वस्य स नृत्तामृतं उच्यतेति हि नृत्तः सर्वः । एवं उच्यते हि सायां बाहुलकादेरनृत्तसहने
पृथो नीति वा नृत्तादरादिरुष्ठी उच्यतेति सरति उत्तमियर्निवेति मृदुः । इति सर्वस्योत्पत्तिमन्वाभूतः । उच्यते जायां कर्मणि घञ्प्रत्ययः दीर्घा
दिरदन्तः इत्युपधाति किंवा दारायति सस्यानि अन्वसारान्तः कर्मधातुः एकलवरा नृत्तिकायाः ॥ उच्यते शब्दानां नृत्तप्रत्ययानुपपत्तिः
मीतिरुच्यते । उच्यते नृत्तप्रत्ययानुपपत्तिः । इति स्तासर्वस्योत्पत्तिमन्वाभूतः । उच्यते जायां कर्मणि घञ्प्रत्ययः दीर्घा
स्थलं नृत्तप्रत्ययानुपपत्तिः । इति स्तासर्वस्योत्पत्तिमन्वाभूतः । उच्यते जायां कर्मणि घञ्प्रत्ययः दीर्घा

कृत्तिमावेदिनि जानपदेदि ताडुः रस्यलीरुत्तिमेतुठावेवस्थलेति हे स्थल भूमेः ॥ सेनि ॥ प्रियेते हूरजातिने उत्रेति भन्तु शीटववि सरित
निधनिधिप्रसिद्धः ॥ मरुः ॥ धर्मिन्मयः सौत्रो धातुः धन्यते स्यात्तात्पर्यमस्मात्प्रहृतिना हिरा जिधवीत्यादिना कनिर्धन्या हे निजोत्तदेशस्य ॥ ॥
खंभूयंलातिवृषोदरादित्वात्खिलखिल्यते उच्छ्रुते खिल उच्छ्रुतताये कइतिवानप्रहृतं हलादिभिरहृष्टमभ्रहृतं एते हे समेतमाथोत्र
पुलिङ्गत्रयेस्त्रियां तु खिलाग्रहमा हे हलादिना उच्छ्रुत भूमेः ॥ पुनः पुनर्हृष्टस्य योगछतिजगत्पुष्टतृष्टमजगत्तृष्टवदिति प्रत्ययो द्वि
त्वदिलोपश्च निपात्यते शतृवदित्यतिदेशात् उगितम्येति डीप्राजगता लोकांते पश्येत्पत्रलोकांते वा हलम्येति ह्यत्र लोपः पिष्टपं भुवनं वप्रा गु
त्तं पिष्टपः पुष्टिगोपि भुवनं पिष्टपः पुमानिति वीपालिमा जगदुक्तं मेव एकं महा भूतं पृथ्वी पंचमहाभूतविषये स्त्रियात्तकं तु जगदिति पृ
थ्वीजगतीर्भेदः पंचजगतः ॥ लोकोयमिति ॥ अयं लोको जम्बूद्वीपारण्यो यत्र नक्षत्रं काशदयः स्थितास्तद्भारतं वर्षं वने प्रवृजता किल
अथ भनान्नानुपेण जम्बूद्वीपोयं खण्डो व्युत्पादितः तत्रास्मदादिगोवरखण्डं भरतनाम्ने पुत्राय दत्तमिति भरतस्येयं भारतं भरता
ययतः पित्रा दत्तत्वात्प्रवृजतो वनं तेन यं भारतं वर्षं प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिरिति व्यादिप्रभृतयः ॥ भारतादीनि वर्षाणि जम्बूद्वीपेन च
क्रमादिति च वाचस्पतिः ॥ महाविषया सरविते जम्बूद्वीपे च भारतमिति रभसः ॥ वर्षं पृथिव्यां श इति स्वामी पृथ्वीते सिद्धमेति वर्षं भूमे कदेश
इति भट्टः ॥ पुनर्पुंसकयोर्वर्षं जम्बूद्वीपायुष्टिष्विति रुद्रः ॥ वर्षं स्थानं विदुः प्राज्ञा इमं लोकं व भारतमिति भारविः ॥ अतएव सामान्यविशे
षभावा जम्बूद्वीपे तदेकदेशे च भारतप्रयोगः प्रकरणादिभिरनुत्तरे वागमः यथा एष हृष्टगुरुभावभातं वर्षं समुद्रमेव तं तव श इति मा
घः ॥ तथा च एतेन भारतमिलाहनवद्विभातीति च अन्तो मेपि वर्षाणि यथा स्याद्भारतं किंपुरुषं हविर्वर्षं वदसि एणं हिरण्यं गुरु सुमे

रेसुतरास्त्रयः॥भद्रश्चकेतुमाजौतुह्यैवधौर्ध्वप्रश्चिमौ॥इत्यादृतनुमध्यस्थंमुमेरुर्ध्वंरतिष्ठतीतिवाचस्पतिः॥अन्यच्चउत्तरंयत्समुद्रस्यहेमाद्रेश्चैवदक्षि
णं॥वप्रतङ्गारतंनामभोरतीयत्रसंततिरितिवर्षः॥पुलिङ्गोपिवर्षोस्त्रीभारतादौजम्बूद्वीपउद्वृष्टिद्वितीयेदिनेक्षिस्वितरुद्राद्या॥॥इति॥॥अस्मिन्
भोरनेवर्षेशरावतीनामत्तदीर्घशाभादिशः॥सकान्नैत्रस्यादिशापश्चिमाग्निमीनामवधिकृतायः॥प्राक्पूर्वदेशः॥तत्सहचरिनोयोदक्षि
णोदेशः॥सत्राद्याः॥साहय्यादक्षिणोपिप्राग्व्यवहारः॥प्रागवायुदकप्रतीयोयत्तत्तत्॥तामेवाधिकृतापश्चिमसहचरितुत्तरोदेशोद्वीयः॥साहय
र्ष्यात्पश्चिमेप्युदयवहारः॥पूर्ववद्यत्तत्॥॥॥इति॥॥भारतवर्षस्यप्रतिगतोनं प्रत्यंतः॥शिष्टाचाररहितः॥कामरूपवर्गादिहोच्छुत्तुम्भ्यः॥
यातुर्वर्णस्यवस्थानंयस्मिन्देशेनविद्यते॥तन्नेरुविषयंआदुराय्यावर्त्तमत्परमितिह्ये॥मेति॥॥उक्तावधेरेवयोमध्योदेशः॥समध्यमः॥हिमव
द्भिध्योर्मिध्यंयद्वाखिलशानादपिप्रत्यगेवप्रयोगाश्चमध्यदेशः॥प्रकीर्तितइतिमनुः॥खिलशानतीर्थभेदः॥मध्येभवोमध्यमः॥मध्यात्मः॥ह्ये
मध्यदेशस्य॥॥आर्याः॥साध्वोवर्त्तन्ते॥नेतिहलभ्येतिघञ्अनेषामपीतिदीर्घः॥पुराणस्यभूमिः॥पूराणावाभूमिः॥पुराणभूमिः॥आसमुद्र
मुवेपूर्वादासमुद्रश्चपश्चिमात्॥तयोरेवांतरंगिर्याः॥आर्यावर्त्तविदुर्बुधाइतिमनुः॥ननुयदिपूर्वसमुद्रवधेरार्यावर्त्तस्तदागंगायाःपूर्व
कूलमपिस्मात्तन्नैवपूर्वकिलदेवीकोहसिन्धीयेपश्चिमेपूर्वावाधिरासीत्तमेह्योक्तमितिस्वामीः॥देवि॥आहिमांलयावधिकमध्यदेश
स्य॥नीति॥॥नियमेनायश्चनयानियतन्मावर्त्तनेवसंतिजनोअत्रेणुंविवाहुलकात्संपदादित्वाद्येभ्योपिहृष्येतइतिवाधिकरणेकिं
नहेहतीत्यादिनादीर्घः॥नीहृत्तत्कारणं॥नीहृत्तत्तीत्येकेसाहय्यात्सुस्त्वमित्यपरेजनैः॥पञ्चतेगम्यते॥अतिपुंसोतिहृत्जनपदः॥जन्मानां

दस्यानस्ति निरत्रेति वादोऽप्युक्तकलिङ्गप्रश्नात्तादेर्जननिवासस्यानस्य॥ दिश्यन्ते३ त्रिदलभ्येति घनदेशः दिश्यन्ते देश इति भट्टः॥ विधीयन्ते३
त्रेमेत्यविषयः विधिरोगोतीति भट्टः उपवर्त्तन्ते३ त्रेषु प्रवर्त्तन्ते सुद्रीति ज्ञानप्रदस्यानदेकदेशस्योति जातस्तस्यः सजननिर्जनस्यानमात्रस्येति तु य
त्रिका उपाधिभेदेन देशादिनिकृतिनामसामान्येन प्रयोगदर्शनात्तीति वादयः प्रत्येवेकाया इत्यपरे। एतच्चायुक्तं मध्ये च तत्त्वान्॥ त्रीति॥
गोष्ठ्यर्थेन वक्ष्यमाणसिद्धिमुपपादयामाह अभिविधावित्यने॥ तथा च ऐश्वर्यं प्रविता स्वगोष्ठ्यानि ति भट्टः॥ नडोनलः प्रायशब्दो वाकु
त्येन डानां प्रायो वाकुल्येन त्रदेशे सनडुत्। कुतुरनडवेतसेभ्यो मनुष्य। मय इति वत्तं नडुलः नडुशा डडुल इति दितो यः॥ द्वेन डवकुलदेशस्य॥
एव कुतुबान् एक कुतुदवकुलदेशस्य॥ एवं वेतस्यानपि वेतसलतावकुलदेशस्य॥ ॥ शोति॥ शङ्कुशनेने जलदिता स्यः शाद इति सर्वभरा शाया
ने३ त्रेति तु भट्टः॥ शदि यद्वा लशब्दो रिति वक्ष्यति शयं नवभरणं शादे हरिने देशे शादलः नडवतवत डवत वसवशा वा नित एव नाम तो३ नभि
धाना अन एव आय इति वदिति सो सं। जम्वालः प्रकुसल सहिते देशे विद्यादिना मन्त्रार्थयत्न यत्न कुलः कर्तुं युक्तं देशस्येकं। जलप्रायं जलवकु
ले अतुगता आपोऽत्रेति प्रकुरित्यादिना वसनासानः तदने देश इत्यनोरुत्त अरूपे जलवकुलदेशस्य॥ तथा विधौ जलप्रायो न शादे रूपां नो
देशः के जलेष्यति पारिद्धि नित्यप्रमये कष्टः केन जलेन घ्रायने हृदे रनित्यस्य तादस्येभ्यो जीति डे पूर्वस्य तु किक क इति वा पुंसीति त्रिष्वति वा
धनार्थं अथैतप्रायेण पुंस्यस्य गाय पुंसीत्युक्तमित्याहुः। अरूपः प्रायः कष्टमिति रत्नमाला कष्टमरूपमिति वीचालिनः स्त्रियां कष्टे न्ययी
त्यग्रमाणा मिति यंजिका एक। श्रीशर्करेत्यादि॥ शिकता शर्कराभ्यां वेत्यण। शाकं रः सर्वगणप्रकर्णो३ ननरस्यां एक एतन्मनुष्य। शर्करा एवानि
तिसामान्येन हेतुपे देशे न वा ये देशे लुहिलवौरेति शिकता शर्कराभ्यां विहितयोः पक्षे लुप इत्यग्रमयं च तेन देश एव हेतुपे शर्करा रित इति। एवं

रा. त्रयो. नदी. क. पु. ल. य. नि. दो. षा. न. र. क. र. य. नि. पु. लि. ष. ल. न. प. य. य. व. पु. र. ड. : त. स्या. र्पा. : त्वा. नी. प्र. रा. र्प्यं. श. क. ध्या. दि. लो. का. प्र. य. त्वा. न. र. ली. व.
ये. सा. धु. पु. र्प्यं. स्या. ल. प. य. ह. षि. क. तु. र. ड. री. क. क. मि. ति. र. भ. स. : डि. ह. मि. ना. न. तु. य. रा. ग. व. द. धु. य. स्या. धु. इ. वि. ट. य. स्या. शाल. प. र. गी. तु. त्य. य.
त्र. स्या. पु. र. ड. के. ति. * री. * स्या. त. स्या. ॥ ॥ अथे. ति. ॥ व. क. ला. र्चि. पि. स्तु. य. ते. स्म. तु. दे. : क. तु. न. : क. सि. न. दे. ह. त्वा. न. कु. वे. र. क. : क. शि. : भाल.
स्या. ने. क. शि. ये. ड. रि. ति. तु. स्या. मी. ॥ क. रा. नि. सं. को. च. य. नि. क. ह. : स्या. नि. कु. रा. सं. को. च. ने. ड. प. ध. वा. कि. : क. शि. : ॥ स्व. भ. शि. : क. च. ति. दी.
प्य. ते. क. चि. दी. ति. व. ध. न. यो. : क. वे. श्च. : क. ह. : क. नि. रा. ति. क. : र. ल. यो. रे. क. त्र. स्म. र. रा. र. का. न. ल. क. : य. यो. द. रा. दि. : न. दि. रा. न. द. : क. दि. का.
रा. दि. ति. डी. ए. न. यो. : न. री. जन. को. ह. सो. न. दी. ह. स्या. : य. द. भ. प्र. स्या. का. र. स्या. सी. रि. यो. न. दी. ह. स्या. ॥ ॥ अथे. ति. ॥ भ. ति. सु. ग. मि. च. वा.
न. र. सं. मे. ना. र. द. पा. ल. के. अ. सु. नि. प्र. रा. अ. रि. रा. स्या. सी. ॥ व. रा. र. र. क. चे. न. क. त्वा. का. र. त्वा. न. ध. न. ह. र. ति. व. ड. म. त्ये. वा. र. ह. र. ते. र. तु. य. म.
ये. ध. गो. रा. दि. : ध. न. ह. री. ड. : कु. ली. ना. ध. न. ह. र. गी. ॥ वि. रो. ध. : क्रो. ध. म. र्छि. न. र. ति. वा. व. स्या. ति. : ॥ वि. रो. ध. नि. रो. गं. सो. म. व. न. तु. से. म. : स्या. ति. र. स्या. म.
रा. ग. धो. ग. ध. द्वा. रा. वि. रं. दे. ह. व. स्या. ति. वा. स्वे. म. : ॥ स्वे. मा. ध. न. स्या. क. त्या. रा. र. ति. रु. ड. : ॥ इ. य. न. त्वा. न. ड. य. च. व. ड. म. : य. वा. न. वी. र. ना. म. क. ना. न.
॥ ग. रा. हा. स. य. मि. ग. रा. हा. स. य. : ग. रा. र. ति. व. ना. मा. स्या. ग. रा. : प्र. थ. म. स. स्या. ये. व. रा. ग. से. य. प्र. ने. द. यो. रि. नि. रु. ड. : ॥ य. ह. चो. रा. र. व. ग. ध. ड. म. स्या. ॥ ॥
ये. ति. ॥ वा. ड. स्या. य. प्र. स्या. यु. ध. मि. व. यो. न. र. व. स्तु. त्ये. न. र. व. यो. गा. द्वा. ड. ॥ यु. ध. य. ड. स्या. व. क. रा. क. र. यो. न. र. व. : स्या. य. प्र. न. र. व. ॥ सु. न. दि. त्वा. रा. ड. च. नि.
ये. ध. : क. र. ज. न. स. न. तु. त्ये. क. रा. क. यो. गा. क. र. ज. सु. ग. मि. भि. र. न. य. ड. यो. : स. ह. व. क. सं. हा. न. र. य. मे. ल. कं. क. रे. ति. व. क. रा. र. क. ॥ व. वा. रि. यो. द्वा. न. र. व. य.
स्या. ग. ध. ड. य. स्या. ॥ ॥ अथे. ति. ॥ ध. पि. र. त. च्छि. डं. न. ली. ति. न. त. यो. गा. इ. य. धु. य. ति. र. धु. पि. र. यो. गा. द. चि. रा. धु. पि. र. तो. हि. न्या. दि. डु. म. स्या. व. ल.

ना विदुमलता अतएव कपोमोचिः। नटनिवायुनाः। मर्थनदी। अंतस्त्रिद्वेन नलाकादवादा नली। पश्चनली नामो गंधद्वय
स्य॥ गोमीव अनकेशं तं ययाय माहवा वस्य नितु पुषि रादि नखा तादि दुमक मेव प्रयो यमा हत नय यो य कोष तगोर वभया
नालेखिनः॥ ॥ धेति॥ धम्यते गंधग्रहणाया मेया गंधा यते धमनी धमिः अर्तिरुधधम्या आस्य वितविभ्योतिः कादिका
दिति डी व भका ध्याद अनमिव केशा अन्नन केशी नीय त्वान हं नि वर्यां तुरं हं नि वा हतेः कृष्णस्त्रिद्वि त्रप्यसि वसि हनी स्यादि
ना उः हुतुः। सा ह वर्या स्त्री हुतु हं द विस्मा सिमा न त्वा र सु ग द स्त्रियाः। द्रयोः कपोला वयव इति मेदिनिः॥ हं दे विला सती तिलि
निः हं दे विला सिनी। वामारि हं दे विला सिन्याः॥ ॥ भुक्तिरिति॥ भुक्ति शंखा कृति त्वा न भुक्तिः शंख च शोच सुप्रकरणे
३ स्यात्किं विवा भुक्तिः शमयति हं नि ध्या शंखः। खुरति हिन ति हौ न् न् ध्यं खुर खेद ने इगु पधन्या कः खुरः। व दरीय न तु ल्य पत्र
वा कोल दलं। नखा कारवा नखा पश्चन रयाः॥ ॥ अथेति॥ भाटको लेय फल मस्तस्याः अशी आश्रव प्रादौ कते सौ गंध्यं अ
व्यसोदरादि की भाट की। कसे न रा वने भवा आलि डी पिका क्षी। अशस्त नृत्तिका भवत्वा न अभे दोष दारे राम त्वा। तुवरः
कषा यरस स योगाद विडी पिक निठ निवा टा पितु वरिका कषा ये दी र्घा कारवा नपु न्नाः ३ नत्त वरी व वार्ज काम हिनका। नव
की टकी कहुवा शटी ति को पातिनः। मृतमलय ति नृषय निरुल मृता लकं। अर्तिना तुवरी सुत्या मृत्ता मृता लक मिति नत्रा
ली व। हिन कार नृ मृता लक मल न तालः तल प्रतिष्ठायां घ नृ दस्ता लोः ३ न कषु पुरा द्रु देशे जा तं सुरा द्रु जे। आटका दिष इतु
शरिका इति तु भूति जा न रूयो मृदि ति पृथक् म ताल क सुरा द्रु ज इति॥ अथ माद्वि व व ना नाम द्वय मित्यस्य॥ ॥ कुट नट निता ४

नश्चिवावतः। पञ्चतदर्थ इति पदद्वयः। पञ्चते गम्यते वा एतत्संज्ञापूर्वकत्वाद्वाभावः। पञ्चावर्त्तने नयेति वृत्तश्चेति न निवर्त्तनिः चकारावर्त्तने केनेन
वर्त्तनिरिति चेत्तु ज्वलदन्तः। तथा च वृत्तिवर्त्तने निवासशिबिनादिपुरुषीत्युक्तं। इति कारादिदीर्घवर्त्तमाना एकोऽसहायः प्रादोऽस्यमित्येकपदी गंतूना
मविवलपादत्वादेकोऽभिन्नः प्रादोऽस्यमित्येकपदी कुंभपदी वेति निपातिता द्वादशपथः॥ ॥ अतीति॥ अनिपंधाः सुपंधा इति स्वती पृजायां कु
मदिप्रादय इति समासः। नपूजनादित्यत्र स्वतिग्रहणत्वात् सकुरद्वः पथानित्यादिना प्राप्तास्य समासांतस्थनिषेधः। संख्यासोपंधाश्चेति सत्यं पथः स्वतिग्र
हणत्वात् अन्यत्र निषेधात् समासांत एव त्रीणि शोभनपथः॥ ॥ विरहोऽध्यायधुः उपसर्गादधुन इत्यव समासान्तः। कुत्सितोऽध्यायकद्वय एव का पथः
कोकतत्पुरुषोऽविका पथस्य योश्चेति कोः ककादेशोऽभिपंधा इत्यादौ पथः संख्या व्यायादेरिति न कीवत्तं संख्यादिपथशब्देना व्याभिव्यक्तिरिति समासान्ते
न साहचर्यात्। अव्यादिपथिशब्दस्यापि कत समासांतस्य वग्रहणत्वात्। एवं च विषयः का पथ इति पुर्विगप्राठः प्राप्तादिकः। तथा च संख्या व्यायादेरि
त्यत्र विषयमेवादाहृतं संख्या व्याय पूर्वकश्च पथ इति वामनेनापि कीवत्तं हेतुमुपपत्तयः॥ ॥ दूरभ्रमो दूरभ्रम इति। सुपुषेति समासः। दूरभ्रासोश्च
नयेति दूरभ्रमः। छाया नरुजलादिवर्जितोऽध्याय उपभ्रिक्तः। इदं ध्यायकद्वयमंतरा व्यायानमवकाशो व्यायामयो रत्रेति प्रांतरे एकं प्रांतरे इति व्या
नस्या॥ ॥ चौरकण्टकादिभिर्दुर्गैः पंधाः कौशे न नारयनीति कौतारः। कुबोदरदिवादिनिभ्रतिः कस्य जतस्य मुखस्य वातं नाशमियति कौता
र इति कर्मण्यणितुमहादिः। कीवेपिका तारं पुंन पुंसकमित्यने कार्ये वस्यते कौतारः प्रांतरे तु ल्यार्थे इत्येक इति भट्टः। एकं चौरपुपुनस्य पथः।
॥ ॥ गेति॥ इति यति कृति यति शब्दः साधुः गोय्यं तो हू स्य धपरिमाणा रित्यवादेशो गव्यतिः। पुंसिल्लिया आध्वचंतरसहस्रंतु कोशः कोशद्वयं पुनः। गव्य
नस्तीतु गव्यतिर्गोमते भक्षेति वा वस्यतिः। धनुर्हस्त वनुद्यमि तुला द्वाभ्यां धनुः सहस्राभ्यां। गव्यतिः पुंसि भाषित इति शब्दः। कोशो यो गं कोश

युगं द्वे कोशद्वयस्य ॥ ॥ किञ्चुर्दत्ते विनस्तौ च त्वने कार्ये वक्षते । किञ्चुर्दत्तः सः पञ्चतुः शती किञ्चुः । न तव भवने उः चादित्वा द्वः कात्यो न चो विंश हस्त शत
मिन्ना ह एकं चतुः शत हस्त प्रमाणं स्थानं स्य ॥ ॥ दशद्वयं नरो रज्जु मीर्जो पुराणाय चः स्मृत इति याणक्यः । घृणो यत्नं हितं हस्त्या घसन्वा धगति मोर्जो घ
राय चः पञ्चद्वयं रसमासातः । सम्यक् स भय वासरं त्यजानेनेति वा न्यदः । संसरणं द्वे सामान्ये नरा जय चामात्रस्य ॥ न तं सरणं पुरस्य ये द्ववति न दाय
निकिरंति आधिक्येन निःसरंति सै न्या न्यत्रेति स्वद्वे वपु उपनिष्करं किञ्चुर्दत्तं किञ्चुश्च पारस्परवादी अन्यस्य तु घराय च संसरण एव रस्येति उर्ज पुरस्येति
स्वामि सध्वं धराद्याः । उर्ध्वं संसरं वत्स गजादीनामसङ्कुलं पुरस्योपस्करं वेत्ति निभुनः । अङ्गो पाङ्गो येष्ववा भूमि रत्र प्रधानेन नयं येष्वपदेशा भवतीति ॥
भूमी वत्त इत्युक्तमेव मन्त्रा प्रिमेत ॥ ॥ इति भूमि वर्ज विवरणं ॥ ॥ पुर इति ॥ विपत्तिं पुरयेति वा सर्वं कौतुकं । पृथालने भ्राष्ट भासेति द्विप उदो
का पृथ्वी स्युत्तं हलितेति दीर्घः । पुरौ पुरः अस्मा देव धातोः त्वदेव पृथ्वी विप्रतिषेधेन गुणा द्वंद्वं गौरादित्वा तडीष । पुरीति सर्वधरः । पूर्यतेऽत्रेति पुरसुखं गमने
प्रनेर्ये कस्तनो गौरादिडीषि पुरीति स्वामी । नगा इव नगाः प्रासादादयो वा ते संन्यत्रेति स्वमुखं नगपां थुया लुभ्योर इतिरः । स्त्रियो गौरादिडीष नगरी वा शब्दस्य
स्येपत्त नसा हवर्येण पुरं नगरमिति सुत्तरत्रोक्तेऽह्नी वद्वयेवेति श्रव्यः । कृष्ट इत्यादिना इप्रत्यये परीति कारां नोपि सर्वधरः । नानादिग्न्यः परंति वनिजोत्रे
ति विपत्तिभ्यां तन रूपत्तनं पत्तनं यत्तनं गतिस्तनोतीति तनं अवपत्तनं यत्तनं विनिवात द्वैपत्तनं । तद्वपद्वनं पुटभेदनमिति वा वस्यतिः । तत्र पटे द्वा वा
कुलका पत्तनं । पण्यानां पुटाभिद्यंते त्रेति सुट् भेदनं पुटानि तत्रागारणिभिद्यंतेऽत्रेति भट्टः । पुटे द्विशिष्टं ह्रस्वकोष्ठादिभिर्भिद्यते विशिष्यत इति
पुटभेदनमिति नुपत्रिका स्थितिः स्थानेन स्मृतिं प्राकीना द्वः स्थानीयं राजादिभिः स्थीयतेऽत्रेति ह्रस्वस्युदेव कुलमित्यधिकरणेऽनीय विनिनुपंजि
का ॥ नियतं गच्छंति वणिजोऽत्रेति गोचरेत्यादिना निघातनात्रिगमः । गहृष्ट निश्चिगमश्चेत्यादिनाऽधिकरणेऽविनिनु सर्वधरः । केचित् तत्र नगरपत्तन

स्थानीयानां भेदमाहुः। अष्टशतश्रावणीयानां अवहारस्थानं पुरं न तत्र प्रधानभूतं नगरं यत्र राजा न भवितुं शक्यति तं नगरं योज
नविस्तीर्णं प्राकारादिवर्धितं स्थानीयमिति ज्ञातव्यं। सोमवर्णीये नगरं लक्षणमाह। देवनायननश्चित्रैः प्रासादपरावेशमभिधनगरं दर्शयेद्वि
हन्नाजमाजैश्च शोभने रित्यर्थं शास्त्रमिति। अधिस्थानकटककोटराजधान्यादयोऽप्यत्रैव सप्तनगरस्य॥ सप्तनगरे संमतो जनो घस्यावस्थाना
र्थं सप्तनगरसन्निधौ यदस्य पुरं नगरं तं क्रियते न सप्तनगरस्य न स्थानीयस्य न स्थानीयस्य शास्त्रवशात् न गणं अभिस्थानं निरूपणमप्यत्रैव
एकैकं॥ ॥ वेश इति॥ विशति यूनां मनः का मुका वाऽत्रेति विशत्र वेशने हल म्हेति घञ्। वेशः नेपथ्ये मृगमात्रे च वेश्या एहेपि चेति तालव्याने
रभसः। वेविषति व्याप्तमिच्छंति जनमनां सीमं पूर्ववत् धमिः। वेप्रो मूर्ध्नां तोपीति पञ्जिका स्वामी यतस्तु न ह्यं मूर्ध्नां नेषु सर्वत्र कोपादावतु
पोतन्वाहुः समात्रेण कायाः पद्मनिवेशो भवेत्तु तालव्यो मूर्ध्नां तं करणे कथितं आचार्यैरित्युक्ता विवेकाच्च। वेश्या जनस्य समाश्रयः आश्रयो
वासस्थानं वेश्या जनसमाश्रयः॥ द्वेदारिका नां निवासस्थानस्य॥ ॥ आसप्रेता मरणं न क्रयविक्रयव्यवहारकृत् न त्रेत्यापराः। गोचरसं वरे
त्यादिना साधुः। निधीयंति क्रयविक्रया यजना अत्रेति निषया संसाधनं सप्तजन्त्यादिना कपूरसदिरप्रतेरिति यत्वं हृदयनिकुपथक्रियारोहप
र्याजिवादि कमप्यत्र हृदस्य॥ ॥ विपरांतेऽस्यामिति बाहुल्यकादि ब्रह्मः। विपराः पूर्वोत्तरताहवर्षात्स्त्रीहरिकारदिति डी प्रिविपरा विपरा
नां विप्रेतवस्तुनां वीथी गृहद्वारपिलिकास्वायेकं न परं वीथिका द्वे विक्रयार्थं प्रसारितं ना नाद्र्याणां बालि आशिहीति रक्षा नायां वत्तायेव
हृदयेत्यर्थः। ओषी हरिकारस्य नः सौ हृदवर्तिनामिति तु भट्टः। तथा वशाश्चतः। आपराः परा वीथी च द्वयं वीथीति संज्ञितमिति। आपराः परा वीथी
च परा वीथी विपराः स्त्रियामिति रभसः। पर्याप्तं न क्रयविक्रयकालो कालगणपरापरा वीथीयलं विपरा मोविपरा विभेजुरिति ना घे। आपराः आवारिका

विपणित इति वक्ष्यते न कात्यायनं अत एव प्रयोगाद्विपणितं पुंस्त्वमपीति तुल्यं धरु ॥ ॥ रथेति ॥ रथं बहुतिरथ्या न द्वहिरथ्युमेत्यादिना यत्तु हिता
प्रेतवत्तय रमासेन न वकाराद्यादि नुस्वायी । प्रतीत्यं स्यामिति प्रतीत्यनिप्रतिद्वयतिप्रत्ययान्तिवाप्यंता नतपरिहृदेन इत्यनरवर्गौ रा
दि । प्रतीती विद्यायं नेप्रकाशने प्रकाशय स्यामिति शीघ्र किं सुखं येति खलु विशिखा विगन शिखा खलु ने वज्र न संसर्ग द्विशिखेति तु भट्टः । त्रीलिता
हृनिख्यातस्य के चिनु विपरयादी नपंजिकार्थानां न । तथा च कौटिल्यः विशिखायां सौ कर्णिकप्रचार इति तु भट्टः ॥ ॥ वेति ॥ वीयत इति विनः कर्म
रथे वचयः उपपत्ते प्राकारोऽनेमि वप्र इन्द्रवत् । वपि वधिभ्या वज्रिति स्वायीः हेतुने न ग रे परिधाय उद्धन मृत्तिका स्यलस्य निशदंस्त प्रमारा स्य मूलवध
स्ययस्योपरि प्राकारो भवति तस्य तथा चार्थशास्त्रं वा नाडुद्धन पांशुना वप्रं कारयेत् तस्योपरि प्राकारमिति । तथा च धरलिः । चयं व्याहरणे हृन्ने प्राका
रमूलवधन इति ॥ ॥ वेति ॥ प्रथमं क्रियते प्राकारसादकारयोः कृत्रिम इति दीर्घः । क्रियते वेद्यतेऽनेनेति वरणः । करणे एषु १ । सरगतौ करणे च न
सालोदं म्यादि । स्यात्ता वरणस्य ज्योतिरिभसः । स्य निप्रयं नं करोतीति सल इति तु भट्टः । शतगतौ ततो घञिना लब्धादिश्च तथा च नालयो नुपेज्ये
योः शालो हृस्वे हृन्ने दे ॥ नातया दं य उक्तस्तथा स्त्रियां हृस्वशाखाया सिमुष्म विवेकः । त्रीलिपगा रे निख्यातस्य ॥ ॥ प्रागेव प्राचीन विभाषाया न
रदिकस्त्रियामिति खः । प्राचीनमित्ये क इति भट्टः । प्राचीनमित्यनुप्राशु वीचिनोनेः शुषि विमी नांदी घञेति क न दीर्घयोः प्राचीनमेवेति घञिना
दयः । प्रातन इति सप्तम्या नसिः विद्यते नयेति हृत्तिरित्यचिना मे नि भट्टः । अन्ये तु हृत्तिर्बुद्ध नमित्याहुः । एकं दुर्जनगरादेः प्रातन भागे वेथ करणक
वेनादिना मय्या वेष्टनिकायाः मृत्तिकादिमय्या मय्यपवार इति स्वाप्यादयः ॥ ॥ विद्यत इति ॥ भिदेर्भिदविदारण इत्येका विद्या नादयत्र किं न
भित्तिः । कौतीति कुशदेवाकुलका नद्यत्तु वरुणतृतीयवत् । कुड्यामिति सवंधरादयः । करोते र्यन उद्धनि पाते वेति यत्रि उद्गमने वकुड्यामिति वा मे

नः। कुड्यां साधुस्तत्र साधुरित्यदिष्टोदरादिना दुन्वमिति भट्टः। को यौ न न इति उग्रकरलोऽन्यत्रापीति उग्रतिसो मनसी। एते न दकारे त्र न डका
रो त्र न डकार इति स्त्री। कुले वेश्मनिसाधुर्यं उग्रयोरे कत्रस्मरणं दुन्वे कुड्यामिति वादेरुहादेर्मदिष्टकादिमयस्य कां स इति ख्यातस्य ॥
न कुड्यां मध्यमस्तत्सिक्तं सत्त एडूकमुच्यते। इत्यनेन निर्दुस्तु नौ प्ररणे वा उत्तूकादयश्चेति विधानं नात्साधुमिसो मनसी। जानतु प्रस्तुतु स्वमिच्छति ओ
कारमध्यस्थं न एडूकं न च वदितुं भवदोडो कमडूकमेडूकं न च। कीमसमस्थिरत्नकाद्यादिकानवद्व्योपलक्षकं मध्यस्थादिमकुड्यास्य ॥
एहेति ॥ एडूकानीति एहो गृहकः। एहं अतएव निर्देशोऽङ्गं भुवं दिशत्वाङ्गे हने कामयते गेहं। कर्मण्यरण्ये हे क इति निर्देशादोकारस्यान्वकने आङुरो
वगेहं भुमानपि गेहो वासः। कुरोद्व्योरिति गेहमस्त्री सत्तासभे स्त्रियामिति वा वस्यते अउदकं वसितमाह्लादि तं प्रति हन मने नात्र वा उदवसितं पृष्ठो
दरादि उदादेशे शक्यं च वादित्वा क उडूकं मवसितमिति उभट्टः। विशंत्यत्रेति मनि न वेश्म एव सीदं तत्रेति शक्यं त्रिनिवासे निपट्टी त्वधिकरणे युद्धनिके
न न निशाया मश्यते गम्यते इति अगमत्यादौ कः। कष्य मत्तरेति ने निशाया अंतो विरमोऽत्रेति वा निशापंत्यत्रेति उभट्टः। वसुस्तं भोस्ति न वसिः न
त्रसाधुरित्यित्यत्र वस्तं वसंत्यत्रेति वस्तं वसेति रिति निप्रत्ययः वाकुलकाद्यनप्रत्ययो पीत्ये क इति उस्वामी। वस्यते या अते हं स्यते वा वस्तगन्ध अई
नेश्वरुदिगि जं तादरोय निवस्यमिति सर्वधरः। एते स्ते शदसंघातयोः। अवस्था यति संहता भवेति जना अत्रेति घनार्थकः। वष्टि भागुरीत्यकारलोपः
वस्यं एव मष्टी के व वष्टीत्यकारलोपः। वस्यमित्यपि स्त्री को सुशादयः। तथा वनिशां तं सदनं पदिरं पुरमित्यारभ्य ततो दवसितं वस्येति निवा
वस्यति कोषः। सीदं तत्रेति युद्धसदनं वकुलं छन्दसीति दीर्घत्वे पृष्ठोदरादित्वा दुःपुष्ट्यो नारदः। सादनमपीति पारयणं। तथा वनजीवहीनीयम
सादनं वज्रेदिति एमायणं। नेव्यते यमसादनमिति भारतश्च। सदनं सादनमिति द्विरूपसंज्ञा भवति निश्चयत्र मुह्यते। नगीम्यत इति गृहिग

एते वा ऊः साद्यु न अगारं द्रुत्वादिभागीर्यतेनेत्यागारं अगारं स्येव । अमेष्वा मयी निदीर्घं त्वेव दीर्घं दिवसं हि तासां म्या उपा नु वसं मनुष्यै र्गिरि
 वायगारं इति रघुः । यदगारं घटा हृदि मत्तं यदि रूपं लनुदि लाययेति नैषधः । विद्या दशा रमा गारमिति द्विरूपकोषः । मन्त्रोत्सुष्यतेऽत्रेति निमि
 रवमन्दे रिव मन्दिरं स्त्री न पुंस कयो रित्यगोः स्त्रियो टा न मन्दिरं वप्रयोगश्च मन्दिरं तत्तरा वितीति सुभरतिः । गृहशब्दः पुलिङ्गे नित्यवद्वत्वनर
 वत्की वलिंगं सुसर्वं वचनः । मन्त्रिदेवकुत्वे गृहाणि लीयतेऽत्रेति पुंसीति घः । एवमवा नित्यः । एवमालयः । वसत्यत्र हलस्येति घञ् वा सः साहचर्य्यो
 पुलिङ्गोऽदन्तः कुट्टनिकुटिली भवति । कुट्टको रित्ये इगुपधेति कः कुट्टः कुट्टनेऽत्रेति घञ् नये क इति स्वामी । द्वयो रित्युत्तः स्त्रियो गोरदिदी घिक्रुटी व
 इगुपधेति घञ् । को कुट्टिथेति भीमसेनः । लघुकुट्टा कुट्टारमिति द्रुत्वा नोपि स्त्रियो कुट्टिः । यथा भ्रुकुटिरिति यञ्चिक्का । शलं त्यत्रेति शाला हृदल
 येति घञ् शलं तिगं ह्येनामिति कमीणि घञ् बालोका श्रयत्वा हि द्रुत्वा स्त्रीत्वमिति स्वामी । स्त्रियो शाला पुमान् शाला रूपमस्य भेदयो रिति
 तालव्यादौ रभसा तालव्यादिः । सहमिति ताभां त्यत्र सभा अन्तो भोयीटितः वाङ्मलका ह्य आनन्धोपसर्ग इत्यङ् स म्प्र कभानीति सभा घृषो द
 रादित्या नलोप इति स्वामी । ओको घञ् नतोऽदन्त ओकः सोतत्रा त्रैव द्रष्टव्यं ॥ विंशतिर्गृहस्य ॥ ॥ सञ्जवनं चित्यादि ॥ सञ्जवनं त्रेति जुइति
 सौत्रधातोर्गन्त्यर्थो दधिकरणे मुद् । सञ्जवनं समेना उपर्य्यध्वं सयम्यते संयमनं कृत्यं मुद् इति कर्मणि मुटि संयमनमिति टीका समुच्च
 यमालः । वनस्रः शाला समाहृता भवतुः शालं । द्रुत्वा न पुंस क इति द्रुत्वा त्वं पात्रादित्या नत्की वत्त्वमेव नत्कीत्वमिति सर्वधरादयः । आवन्तो वेति
 स्त्रीत्वपक्षे वतुः शालीत्यपीति घञ्चिक्का । अभिमुखं शाला वतुष्टयं वनु शालमिति श्रीधरः । द्वेऽन्तो न्याभिमुखं गृहवतुष्टयस्य ॥ ॥ परस्य
 प्रधाना शाला शाक्यार्थिवादिः । उटस्तृणा परादि रिति देशी कोषः नतो जायत इति उट्प्रत्यये उट् नो द्रुत्वादि । तथा च लघुः । सोधजालमु

रजेषु विस्मृत इति चेत्तु नीनोपत्र एवितं गृहस्था ॥ वीयत इति ॥ चिन्मोत्रिः चित्ताग्निविश्वेति साधुस्तस्येदं वैश्वं भूम्ना ॥ आयतं ते ३ त्रे
सायनदेयं गृहस्थानस्य यसायनं च विमोचिदेव कुलभेदे वायनं न मात्र उद्देश्यं वृक्षेयं यथा अस्या वशेषा वृष्टिर्वीचैतैरोसीमहात्मनः
गयस्य यजमानस्य तत्र तत्र विभोयेन इति आयतमात्रेयथानवैत्यविश्या भोपिष्टोप्यारा मुत्तजैदिनि उद्देश्यं वृक्षेयं यथा आकुले ग्राम
वैत्या इति कालिदासः ॥ येषामायनं तु विमोच्युदिग्य पादय इति रुद्रः ॥ ॥ मन्त्रं ते मोदने स्वपंति यत्रेति मन्दिरा सिमथि वतीत्यादि
ना उरुममदुरा ॥ ३ ॥ भावस्थान गृहस्था ॥ ॥ आविशं तत्रेति मुद्रा आवेशनं शिल्पिनां स्वर्णकालादीनां शाला गृही शिल्पिनां शालेति स्वामी ॥
कारुणां कर्मस्थानां शिल्पशालेति निविकारपाठ इति उभयः ॥ द्वे शिल्पिकर्मशालायाः ॥ ॥ प्रकर्षणं विवृतं स्यामिति घनर्थकः ॥ आनभ्यो
पशर्ज इत्यङ्गप्रवापानीयशालिका स्वार्थे कनकसूत्रमिति न देवाणि शालीति ख्याताया ॥ ॥ मेति ॥ मठं ते ३ त्रेति मठमदनिवासयोः घ
नर्थकः पुंसीति घोवा छत्रशीला विन्यायार्थं नञ्चात्रा छत्रे गृहशेवालक्षणे ॥ गुरुदोष छत्रा छत्रन छीलत्वाद्वा छत्रादिभ्यो ३ ए ॥ आदिना च रिद्रा
जकसेयनकादिग्रहः शत्रुशाला प्रतिश्रयश्चात्रे ववौ छानोतु विहार इति एवं ॥ ॥ गभ्रंति शशयने मत्ता अस्यामिति गभ्रंति गभ्रंति गभ्रंति
पुत्रिशशार्थः ॥ गुरुदोष हल इत्यकारः ॥ गभ्रा मन्दिरायामयस्य सन्धानां श्रयत्वात् सर्वन्धिगृहं मन्दिरगृहं ॥ द्वे मयसंधान गृहस्था ॥ ॥ निर्वातत्वा
द्गर्भ इत्यागारं गभीगारं वा सायगृहं वा सगृहं मध्यगृहं कोष्ठकारकवास्तादिकमप्यत्रैव गृहमध्यभागस्य वा सहरेति ख्यातस्याप्यत्र देव
नामेत्येके तथा चरभसः ॥ गर्भभाग वा सगृहं मण्डपो ३ स्त्रीजनाश्रय इति ॥ ॥ मन्त्रादिना सेननास्ति रिष्टमन्त्रेति हिस्तेन रिष्टते भूतनरसत्वा

हितिभट्टः। तत्रैव सत्तिकादीनां वेति यत्तु तस्यां तु तदा देववस्तु स्त्रीरुह्यागर्भागारदिभिश्चतुर्भिरेव यथायद्वयमे॥ ॥ वेति॥ वातस्यायन
गमनमनेन गवां नयनरस्मीनां प्रक्षीययत्तां ह्यनां रश्मयः प्रसवति तत्रापीति भावः। अक्षोऽर्शनादित्येव समासात्तः। अवज्ज्वा
यनत्वेति यवस्थितविभाषया जालकेति त्वमेव ह्यगवाक्षः प्राणिनिर्गोमक्षः। वधूह्यगमने गवाक्षो जाले जालकराद्ये त्रैव जालकस्य उरुरापी
निरव्यानस्य॥ ॥ मरुत्ते मरुत्ताभ्यां तं पानीति मरुत्तः मरुत्विपतीति के अवयवार्थे विनैव स्तुतिनभरणायामरुत्तः। मरुत्तने जलैरिति उच्यते इति
कविर्वदित्यः कथमिति वाहुनका कथमिति वा जना नामाश्रये जनाश्रयः इति मरुत्तस्य॥ ॥ हिनि॥ हरति मनो हन्त्येव अग्राहिया तद्दृशो यत्तु अत्र
हन्त्येव आदिशब्देन स्वस्त्रिका हातका देवैर्हृणो धनिनां राजानि रित्ता नां वासो गृह्ये कं कोष्टेष्टकादिस्तस्य धर्मगृहस्य॥ ॥ देवानां वभृज्जगं वभृ
हं प्रसीदन्ति मनोऽत्रेति यत्र प्राकारवर्दीर्घः प्रासादः। अन्यत्रापि स्यादृश्ये नोपचारदेकं॥ ॥ लेपस्य इव सुधातया गोतयोस्तादित्वा दण। सौधः प्रा
येण राजाहंत्वाद्वा जसदनमिति स्थामी। सदनानां राजा जसदनमिति राजदंतादित्वा त्वरनिधान इति कोकनदादयः। प्रासादसौधयोरेकार्थेनेति
केचिदिति तु स्वामी। सौध इत्युच्यते त्रैपिरा जसनमानवावी। अत्र एव माघे सेना सुधासाहित सौधस्य दामिति द्वे सौधगृहस्य॥ ॥ उप अधिकं
क्रियत इति कर्मणि एष न। उपकार्यो उपकरोतीति एतत्। उपकारिक उप अधिकं करोति कर्मण्येव। उपकारी स्वार्थे कश्चित् स्वामी। एतदेव कृत्यं
उभयामहे उपकार्यं युपकारिकेति द्विरूपकोषदर्शनान्। हेराजमेव हस्तामानस्य॥ ॥ स्वेति॥ स्वस्तिस्ते मंकायति आन इति कः स्वस्तिकः। सधुतो भ
द्रं सोमस्य त्रैति वा सधुतो भद्रः। साधु नन्दयतीति नदी आवर्त्तयत्यस नं घावर्त्तः नं घामिव आवर्त्तयत्येति वा विशिष्टेष्टानिर्मितो विष्णु नन्दक इति
सधु भद्रः। उपदिदी सौधु न विष्णु नन्दः विष्णु नन्द इत्यत्र इति भट्टः। विष्णु नन्द प्रभेदावयव न विशेषाः यथाह वरहः। अपवातगतो निन्दः प्रागंत्या

नौनपुत्रिनौवायोननयाः प्राग्द्वारं स्वस्तिकं भुवमिति। एवमन्यात्रासुखं एतेन स्वस्तिकादीनां लीवत्तमपि पञ्चदशविंशतिपुरभेदास्तु भवते
नेहाः। नयावर्तकस्वस्तिकविह्वलकसर्वनो भद्रा इति यतुरस्त्रभुवमिति एतस्याः॥ स्वस्तिको मन्त्र इति विह्वलकमितिः उपर्युपरि गृहं जीरीह इति रखातं
सर्वतो भद्रः। वस्तुलाकृतिर्नयावर्त इति पञ्चिका। आदिनास्त्रकवद्वनादिग्रहः द्वारलिदादिभेदभिन्ना नामीश्वरगृहविशेषाणां पृथक् पृथक् क
केका॥ ॥ स्त्रागारमिति॥ भस्त्रां स्त्रीणां गारं स्त्रागारं भ्रं नरमभ्यं नरे पुरं गृहं भ्रगारे नगरे पुरमिति वक्ष्यते। भवत्सुभ्यं नैत्रेति भवरोधने सुहा। एवं
घनाय रोधोपि सुहा उपधा सुहा रस्येका अनेः स्वनिपुह्वानः भ्रं नः पुरादयो राजदारे सुपिततस्या दूर्त्तने सुह्वानं तं भोगनिनां न तुष्ट इति नैव धोदस्या
वरोधस्तं नन्दना नामि निरुपुः॥ चत्वारि नृपस्त्री गृहस्याः॥ ॥ अद्युने सा विनि॥ अह अतिक्रमणे पुरादिः। एषं तादेरव अहः। धुरंति शिष्टायते। न
आर्त्तं सुहिस्त्रादिनामः क्षोभो अह्नादिः। देहर्मादिष्टेष्टेति सुहति। जाकाग्रस्थितरण गृहेत्येति कौटिल्यः। प्राकारं न एव स्योपरि शाता
या हर्म्यादिष्टेष्टे वातकुटिका इति स्वामी। प्राकारधारणार्थोऽभ्यं नरे क्षोभारब्ध इति भद्रः। अह इति रखातस्य गृहस्येति कौटिल्यः। मण्डपस्योपरि
हर्म्येष्टेति पञ्चिका॥ ॥ वेति॥ प्रहृष्यते गम्यत इति प्रघाराः। अगारैकादेशे प्रघाराः प्रघाराश्चेति हं नैरपि घनादेशः। पक्षे वृद्धिश्च निपात्य
नेहं नैरपि वृत्त्येति एतन्मिपरेते हितत्रोपसर्गादिन्यनुवर्त्तय प्रादीनां त्रोपसर्गता क्रिया योगेन वेह क्रिया योगोस्ति प्रघन इत्यनेने गृहे कदे
शाभिधानां न तस्मादेतौ नां तावेवेत्याहुः। वयं तु विष्वक्धारणिवैजयंत्यादिषु नां न वग्न एव स्य दर्शना भ्रांता वेवेति क्रमहे अत्यन्ते भव्यत इति भ
तने वृद्धलका कनिपुसि किन्दुजिति किन्दुव। अलिन्दे रूखादिः। यस्या मलिन्दे पुनव रूरेवेति माघः॥ घृष्टा घृष्टा आलिन्दे दीर्घीपि। न भगृहे कदे
श आलिन्दः प्रघरास्तथेत्यमरमाता। श्रीणि द्वारद्वहिः प्रकोष्ठकस्येति गृहद्वारवापि एव कस्य वीथीति रखातस्य च अलिन्दस्त्वपि एव केपीति

सुभ्रतिः॥ ॥ गृहमवगृह्यतेपरिच्छिद्यतेऽनयागृहप्रहणीअवगृह्यतेद्वारसारशाखेऽनयेतिनुभदः॥ दिरुपवयेभावेप्रतिदेहंगी
 मयादितेपंलानीतिकप्रत्ययांनोगौरादिर्देहलीति॥ देहहृदरभूमौवनुष्काष्टाकप्रसारदनकाष्ठस्यपाषाणस्यवेनिकाकणदिः॥ हा
 रपिरिउकायाइतिस्वामीसुभ्रतीद्वारग्रेस्थानस्यवीथ्यास्येतिभद्रादिः॥ ॥ अङ्गन्यत्रेङ्गणंपृषोदरादित्वाणत्वमितिस्वामीपञ्जिका
 वानांतमितिनुसर्वधरः॥ तथाचअङ्गनदंशनरेतनयन्नयंजकयोजनरत्नविनानमितिनांतेषुशवरः॥ अङ्गेरनवेत्यनवाअङ्गनमि
 तिक्रीभोजः॥ अंगनंग्रोगनेयानेकामिन्यामङ्गलापनेतिनांतवर्गविश्वः॥ किरवआभिरंत्रीलिग्रांगणस्य॥ ॥ स्तंभस्याधस्तास्तंभ
 दारणदारुलिशिलेतिभद्रादयःशिलउभे शिलतीतिइगुपधात्कः॥ दापुवनुष्कायाआधारदारुगोडदृष्टनिख्यातंशिलास्यात्सा
 वतालव्यादिःशिलउभेस्त्रियांगारद्वाराधःस्थितदारुणोरितिनालव्यादौरभसात्कप्रत्ययांनोगौरादिङीविशिलीत्यपिनलदारु
 शिलीयोषिभासादारुर्मस्ययदितिबोपालितादेएकं॥ ॥ स्तंभादेरुपरिस्थितंदारुनाशानासृशदेगुरेश्चेत्यकारः॥ दापुविह
 यात्राशिकानादाइर्ददारुवेतिदंत्यातेपुरुद्रत्सदंत्यानासादाविनिसमस्तमेकमेवनामेतिकश्चिदितिस्वामी॥ दारोयस्थितमेवदा
 रुनासिकेतिपञ्जिका॥ लिखिरुद्रभासादारुपरिद्वारस्याधोदारुलिशिलास्त्रियामितिनाममालाभावलविशतनोयेतिप्रकृतं
 नभाव्योन्ननभानासाधोनादारेर्ददारुणोरितिदंत्यातेपुरुभसांइएकंस्तंभस्यद्वारस्यउपरिभिनिधारकस्यकाष्ठस्यमाथदृष्टि

ख्यातस्य ॥ ॥ प्रेति ॥ सौधादौ प्रकर्षेण कृत्वा माहृतं गुणं प्रकृतं अंतःस्थितं द्वारं अन्तर्द्वारं । द्वेष्टहाभ्यंतरे कोष्ठक द्वारस्येति कोष्ठकः ।
गृहाभ्यंतरे कोष्ठकादिद्वारं जालद्वारम् ॥ प्रकृत्वादिद्वयेनोच्यते इति स्वामी ॥ ॥ यक्षेणार्धद्वारं यक्ष इव यक्षकः इव प्रतिष्ठितौ कर्तुं । द्वे
खड्गकीद्वारस्य पूर्वाभ्यामेकार्थमेतदिति कायः । यदाह प्रकृतं न द्वारं स्यात् यक्षद्वारं तदुच्यते इति भट्टसर्वानन्दो ॥ ॥ वलीनि
सवलितानि कानि नो यानि यत्र न वलीकां । अन्येषामीति दीर्घः ॥ वलत्या वलीति कुप्यादिकमिति अलीकादयः । चेति नियान्तना
द्ववलीकः पटलः प्रांत इति पुंस्कारेणोच्यते । पालितात्पुंस्त्वमपि निश्चयेन क्रियते ३ नेन मूलविभुजादित्वात्कः । पृष्ठोदरादित्वादीर्घः
पटल इति पञ्चालस्य प्रांतं धर्तते त्रीणि गुहालीति ख्यातस्य ॥ ॥ अथेति ॥ यद्यनेन पटेति गमयत्युदकम्वापटे रंत रणार्थाद्वापटे
वृषादित्वात्कलत्रं । पटलं पटलातीति तु भट्टः । द्वायनेनेनेति छंदे सुरादिरप्येतादृशं शुचीत्यादिना इति ॥ इस्मिन्नेत्यादिना क्रुत्वः । पटल
साहचर्य्यां छुदिः स्यात्तं स्त्रीवंपिटं चालमप्यत्र द्वेवालस्य ॥ ॥ गोपेति ॥ गोपान्त्वग्निः आनासते आकृत्यनेणा नृशब्दे यथा यथा पृष्ठो
दरादित्वा उपधा क्रुत्वत्वं । गौरादिङीष् । गोपानसी गोपनं गोपः घञ्जनमानयति प्रापणं करोति स्वार्थेण्यं तादसुनिमित्तो ये उगीतश्चेति जी
षि गोपानसी वा सुखानं वदमी वदशाते सौ ह्ये वेश्मनीति रभसः । तच्च गुर्गिनि पुच्छादनाप्यंत द्वारकाष्टं च क्रीकृत्य दीयते सो गोपानसी
पटलाधारे वंश पञ्जरं गोपानसीति तु भट्टः । छलेन वदत्यपुक्ता क्रुत्वां तापि वदमिः । तथा तां कस्या न्निट भवनवडभाविनि मेघः । चित्र
स्यान वलो कश्च यवडभावे कैक माभाषत इति पूर्वोक्तः । आगारवन्तिका विस्फुल्लमदावृष्यनेत्येव वाचेव वकः । गोपानसी नाम गोरव

लिङ्कारविनकेरिति एकं ॥ ॥ कपोता न्यायतीति कर्मण्यण ॥ जीवंता कस्यार्थकः भुलंता कपोतेति प्रायोवादः ॥ यस्मिन्नात्रयालिका बोध्यावि
 शेषेण टंकनेऽत्र टंकिवधनेऽधिकरणे घनकर्मण्यण्त्वारिटंकलोधादिपुत्रांते काष्ठरविनष्टे कपसि स्थानस्य ॥ ॥ ह आवरणे नुरादिः द्वारयेत्यावरणं
 निर्वासिणोऽस्यामिति ह अनावरण इति केचित्पठन्ति न मन्यन्ते ॥ नावतं क्रियते संपदादित्यादिना ॥ दाः द्वारे द्वाररत्यादिरूपे कर्मलिङ्गत्रद्वारे ॥ शब्दास्मिन्त्वा
 भाषायाऽत्रैतेपि स्वीकृतमिति स्वामी ॥ ह आवरणे नुरादिः ह भोवाऽयं शब्दो वलादावरणार्थना प्रतिहारयति वारयं न्यत्रेयधिकरणे घनउपसंग्रस्य घनीति
 दीर्घः प्रतीतिरार ॥ नानार्थवज्जलं वात्रैव गोपुरमपि प्रतीतिरारस्य ॥ ॥ तर्हि हिंसायां सर्वधा नुभ्य इति नीतिरिति न हि विगता न हि हिंसा स्यात्वेदिका सा हव्यात्
 स्त्रीत्वं एवं विदं न स्यामिति रत्वं नात रुदिका रादिनिङीष स्वार्थे कनकेऽण रनिङ्गत्वं न वेदिका पक्षेऽणं तादा कत अत एव वेदि वेदी च द्वे देवा गारादौ
 काष्ठादि वतुषिकायाः प्राङ्नादि मध्यगता यावेति स्वामी ॥ दारूपरिधना वतु रस्मा विस्त्रांति भस्विनर्दिरिति नुभदः ॥ संभवी च के न्यन्य इति सर्वधरः ॥
 यतुषिकादि गृह मध्यस्थ वतुः संभोपरिवक्रकाष्ठनिर्मिता यावेदिका या इति कोष्ठदादयः ॥ ॥ तदिति ॥ सुवन्ते रगंति शब्दायं नेऽत्र नोरणः पृ
 थोदरादिरिति स्वामी ॥ मङ्गलार्थं सुवन्ति इत्यत्रेति अधिकरणे युद् नोरण इति नुभदः ॥ नुरीदराणां हिंसयोः द्वारा द्वहिर्द्वरं द्वे मलद्वारा द्वयद्वार
 स्येति कोष्ठः ॥ द्वाराग्रे निखान संभयो रूपरिति वदुना नारत्न वस्त्रादि मयस्य नोरणस्येति सर्वधरः ॥ तथा च द्वारस्य सुसुरपति धनुश्चा रणा नोर
 णेनेति मेघः ॥ अत एव हि द्वाराद्वहिः कल्पना द्वहिर्द्वरं वन्दनमात्रेति खानस्येति केचित् ॥ ॥ पुरस्य द्वारं पुरद्वारं गोप्य भूति वा कुलकाकु
 पेस्वरवा गोपुरं द्वारमात्रेपि गोपुरमिति न्यने कार्यं वक्ष्यते ॥ देनगरस्य दुर्ग पुरद्वारस्येत्यने ॥ ॥ पुरो द्वारिय नृत्तिका कूटतत्तुति नख इव हस्ति
 नखः एकं दुर्गद्वारवरेणि नृक्रमनित्यतस्तस्य नृकूटस्य बहिरटनस्यांतः सोपानस्य नृकार्यस्य नृकूटस्य वात नृहस्ति द्वारियक्षेपुकारांदि

यत इति ॥ ॥ प्रविशंतं कं वातं प्रविशतां कं शिरो वा पाठयति अणक पाठं यवर्जादि मध्यं जरा जपाटी इत्यनीति अनिकमित्यादिनाऽप्यप्रत्य
ययवादिना तु नरदेक अटमि सवीति भटः स्वामी तु कं वा पुं वटति वेष्टयति वटवेष्टने अतः कर्मण्यण। क वाट क वाटमित्यपि दृश्यते
इत्याहुस्त्रियोडी चिकवाटी कपा मे यवा सररद कनस्त्रिया मररी नित्यं जिका। तथा च क वाट क वाट म्त्रिषु स्यादरं ननेति वा वस्यतिः
अररिदिदंतः पुं सित्की वेष्ट इत्यने। तथा च क ग्गिरा भुभये प्रयो नेऽमी पर मररयो हस्ये या ना पुला ना ना मि नित्य कथ्य स्थि नी दा वि
सह कित्त धाररि स्यादि नित्की वेष्टा मनः। देक पाठस्य ॥ ॥ तद्वि सभा मय यवा नित्या वशुप केशि नित्ति द्विस्कं मिक पाठ धारण कांठं। अ
र्ज्यते इति अर्ज सर्ज अर्ज ने वृथा दिना कल रकु त्वं स्त्रियां दादा। अर्जना वा ये त्रस्ता भेज्ज इव प्रवृत्त इति रघुः। तृपु विवक्षा यो डी यगुली
न्यपीति प्रभुका। तद्विष्टं भोऽर्जल मि नित्ति मूल पाठः। विष्टं मे वन्धु नि मि तद ए इति भटः। एकं क पाठ प्रस्तार दत्त लो हादि क न द ए इत्यकु
ली निरव्या तस्येति स्वामी ॥ ॥ आ इति ॥ आरुच्यतेऽनेनेति मुह। आरुहणं उपपूर्वी दनिने भी वेद्य त्रिधा तू नाम ने कार्य त्वा उपान आ
धिक्येन प्रा प्रणं तेन सह वर्तते सो यानं सह उपानेन दुर्दग मने वर्तन इति सो यान मित्ययो सो यान तु सृज्य वा पु वेग स मुह तोऽपान प्रय
उत्सृजे निषद भट्टेऽशी लत्वा दे दा हं या दि त्वं सो यान सिं दु स। ध्याः स म्मा ध स म्म ह स ग्रा रीति दि दं स्या दा वृषा विवेका वा ॥ इष्ट का दि रवि
नायाः सिद्धी निरव्या ना याद्वे ॥ ॥ निष्ठयेन अयं नि प्रा का रदि क म न येति वक्रि वनि प्रत्ययः। निः श्रे निः आवि स र्जनी य नि श दा त्रिय
ता श्रेणिः पंक्ति रनेति तु स्वामी। अधिरो हिरा सा हव यो त स्त्री त्वं डी वि श्रेणी च अधि रूच्यते न येति तु इष्टी य। अधिरो हरी ॥ देवे

राहदाहसया। रातिरिवा तायाः॥ संसृज्यते नयेति लुप्तजे हृदिः संसृज्यतीति शोधने नया शोधनी वर्द्धयन्त्यत्रैव द्वे वाटरी निरव्यासायाः॥
 नया किंसे धृत्वा दोसकी सति संसृज्यते इति कर्मणि घञसंकार इति सुभक्त्यादयः। स्वामी नृभट्टसुभट्टो रविप्रसन्नकर इत्याह। अत्र कीर्त्यने निरस्य
 न इत्यवकारः सदोरपदे॥ ॥ स्वमते स्वनु अवदा एते द्विरस्वने मृदोद न इत्यव। आ दे सुडा ग म मुखे मुखे निमण्य निमुखे मण्य न इत्युपधत्वात्
 मुखे मित्यने निस्वरं त्यनेनेति निःसरणे लुहा द्वे हृदस्य निःक्रमणे प्रवेशदन्मन इति भट्टसर्वधरे। स्वामी तु गृह्णति द्वारप्रवेशं मुखे द्वे द्वय। तथा च
 मुखे स्वाह मित्यत्र आह्वाणात्तेत्यत्र न्यास उक्तं। शालायाश्च एव प्रवेशं मुखे मुखे न इत्याह। पञ्चिकादिरप्येवं। कोकटसु द्वे हृदमण्यपादेः प्रवेशनि
 र्गममात्रेणेत्याह॥ ॥ समंता निवेशनेऽत्रेति हलश्चेति घञसन्निवेशः। एवं निरूप्येतेति कटीभूयतेऽत्रेति निरूप्येतेत्युह। निर्गतं कर्षणं मस्माद्गृहे
 यत्तना दिशुदिगादिपरिदिष्टं न प्रवेशस्य द्वे पूर्वदिगाद्यवच्छिन्नं गृहाण मर्वा तिका लिंगः। पुरा देवैर्हि हृद एभस्मै इति नृभट्टः॥ ॥ सेति॥ सम्य
 संत्यत्रेति उपसर्गवत् इत्यथ वसत्यस्य सथः। ग्राम्यते भोगिरिति ग्रमते रद्धं निमनु अस्य स्य वाचं ग्रामः ग्रामयंति निरूप्यं त्रग्राम कृत्तनिकेतन इत्यत
 न्योरादिका मुंसी निधे ग्रामः। ग्राम्यते जनेर्घात्रिपृषोदरादि त्वाद्देफावा विप्रादि वर्णं प्रायावाका एपरिखादि रहिता बहुजन वसति ग्राम इति नगर
 द्वे द्वे ग्रामस्य॥ ॥ वेशमते गृहस्य योग्या भूवसं यस्मिन् वसे वेशमभः। सुरभगा रेति वेति नृभट्टः वास्तुः द्वे गृह करणयोग्याया भूमेः॥
 ॥ ॥ ग्रामस्यांतं समीपं ग्रामांतः अने विद्वार्थं शल्यप्रसेपादुपगतं शल्यं विद्धे रूपकीलक मत्रे सुप्रशल्यं उपशले समीपं भ्रमणे साधुः तत्र साधुरिति
 यद्वा अत्र ग्राम इत्युपलक्षणं ग्रामरोधीति बोध्यं। तथा च साधुः। शल्योपशल्यनिपत इत्यनेमिभावेति। अत्र एवात्र प्रकरणं उपशल्यं प्रशल्ये द्वे इति त्रि
 काण्डशेषः एकं ग्रामादि समीपदेशस्य॥ ॥ सीयते वध्यत इति सीमा सीमन् नामन् सामन्नि का दोसाधु मन इति डी विप्रे धे इह माया मिति अप
 सीमा आघाट शशोप्यत्र दिग्मान्न घटादिभक्तवतुराघाटामही साध्यत इति प्रयोगश्च द्वे सीमायाः। भट्टसु वनुर्मिरेव पथ्यायमाह॥ ॥ घोषं निगा

बोः त्रेति घञ् । घोषः आभीरणो वास्तेषां पक्षिणः हं आभीरण इति भट्टः । कुटीग्रामकयोः प्रक्षारितिशाम्बनः । पक्षिः कुटीसमुदाय इति तु सर्वधरः ।
यतन्ति भरणे न जीवन्ति किमपि परतो भावः । ते लीयेनेः त्रेति वा कुलकादि रटिलोपः । रुदिकारादि निडीष्य पक्षी । पक्षी स्यान्नमिति स्वाधी । ॥ पक्षीग्राम इ
ति तु वयो । आभीरण पक्षिर्द्रव्येति तु पंजिका । हेतो वात्तग्रामस्य गोपट्टस्य वा ॥ पक्ष्यत इति ना न्यत्र कर्म कुरुतेः त्रेति चित्तेः कर्तुः कश्चेति वा कुलका न च रेच्य कर्तुः कश्चां नादेशः पक्ष
यमत्रः करणे ध्वन्या घंशोः त्रेति प्रकृताः । पक्ष्यत इति ना न्यत्र कर्म कुरुतेः त्रेति चित्तेः कर्तुः कश्चेति वा कुलका न च रेच्य कर्तुः कश्चां नादेशः पक्ष
ए इति वा । कद्वयमभ्य इति सुभरतिः । पक्षणेः स्त्रिया मिति जातरूपः । पक्षण तु न पुंस क मिति रत्नकोषः । शबर अरण्यवासा लास्तेषां मातृयो
गृहेश्वर एतयः । देशवर गृहस्य ॥ ॥ इति पुरवर्गी विवरणं ॥ ॥ महीधर इति । महीधरति म विभुजादि वाक् । महीधर इति शबर गंगेन योगा
दिभिः । शिखरीक्ष्मा विभर्ति किपे । क्ष्मा धर हर्षे देशो न रं नेनु मश कयः स्तुह लोप्यात् आहार्यः धरति भुज्ज वाद्य वेधरः । पक्षीणि भागाः संत्यजन्त योगा
न्यवृत्तमरुद्भातः पर्वतं । दृष्टि आग्नेय विषय विषय मिअत जित्य वि । पर्वत इति स्वाधी । अदिम दिह भुभिः क्रिचि चित्ति क्रिअदिः । गोभुवंत्रायत इ
ति गोत्रः आत इति कः । गृणन्ति निगीयन्ते वा गृणिगदरो गृशद इत्यत्रो वा हृष्ट कुटिति हृदि भ्यश्चेति इ । गृणिगरे वा कुलकादिनो यी पुधात्किः स्तु
त इहानोरिनी च रूपं द्रयो मिरिति सर्वधरः । गिरति गृणाति वा अन्ये भो यीति किप्येषो दरादि वा अकृतेर्लृप्त्वा नदेशः । ग्रावोन च तनी च वल
प वा यच प्रपुरशि लायोगात् । भूमि यो स्मादिवा दरा । शैलः उच्चो यने हृदि नीयने एव वड वुयः । कृष्टं नमः पक्षी समासे शिलो वुयः निर्जरि
स्यात्तम जीमूत पृथु शीभर कटकि कुहा वा द्यो यत्रैव त्रयो दश पर्वतस्य ॥ ॥ लोकेति ॥ अंतर्लोकं यत्र लोकः वहिस्तु सूर्यकिरणस्य ही
ना न लोकत इति लोकः । कर्मणि घञं तो लोकः । लोकश्चेति तो कालोक्तः । चक्रं मिव चक्रवर्तुते वेद्युयति चक्रवाडः । कर्मण्यसि पृषोदरादि

निस्वामी। वक्रं भूमलं त्वं जने वेष्टयतीति तु सर्वं भद्रं। चक्राकारं न वाडने वाडुः आह्लाद्य इति तु भद्रं। चक्राकारेण कलने वेष्टयि चान्द्राका
 एवं सा विहीनां महामावेष्टा स्थितस्य गिरेः कालोकारस्य ॥ ॥ श्रीलोकानि शिखराण्यस्येति त्रिकुटः। क इदं कडा श्रीलोककुटं हृदा
 श्रीलोककुटाकाराणि शिखराण्यस्येति त्रिकुटं प्रपद्ये तस्मै नमो प्रातः साधुः। द्वित्रिकुटं नाम्नो गिरेः यस्य शिखरे लङ्का ॥ ॥ अस्य यनिग्रहादीनां मन्त्र
 तद्विकरोतीति लिङ्गं नाम वाद्यं अस्तः। असं प्रहादीनां मदर्शनं मन्त्रास्तीत्यर्थः अथ अथ यानां भमा त्रेदिलोपः। अस्त इति स्वामी। वरं यनेन व
 रे रमिवरमक्षमा भव्यश्चिमा बल इत्यर्थः। हे अस्तो वलस्य। उयं निग्रहा अस्मादिमुदयः एव वदेऽदयाद्रेः ॥ ॥ हीनि ॥ हिमवद्दयः सप्तम
 विशेषाः हिमयोगाद्भिन्नमुप हिमवाभियतं सीदत्यत्रेति प्रभनिषधः। पृषोदरादिवाङ्मत्तं आदित्यगमनविरोधेन विरुद्धं। ध्यायं च त्रि
 विध्यः पृषोदरादिः विशेषेण इधने दीयते। अग्न्यादिरिति तु भद्रं। मात्यं मातो कारा अस्यास्तीति मात्यं वा नापरितोया प्राया भवः पारिया
 नया दृश्यत शेषेऽपि पारियात्रः। तन स्वार्थे कर्तृ इति पुरुषोत्तमः। पारियात्रकोऽतस्तत्तनीयः तथा च पुनरेव हीमन्त्रादीनां यथा त्रिं प्रसज्य विश्वा
 चल पारियात्राभित्यं न यमके वाह। तन्धेन मादने न न्यादित्वा मुः। स्वभावात्स्वीकृतं हेममयः कूटोऽस्य हेमकूटः आदिनां मलयद्वन्द्वरास्त्रकूट
 मन्दरमेनाकरे वनकस्येति ग्रहः। देवालयत्वात्मेरुः प्रागुक्तः। स्वनाम प्रसिद्धा नां पर्वतानां पृथक् पृथक् ॥ ॥ वेति ॥ वनप्रशस्तं भक्तौ वा
 श्वेषरातिव्याघ्रोतीति कर्मण्यपि पृषोदरादिः प्राघातः पृषोर्लपित्वा न ह्याप्राघातः। संहर्षप्राघातपुरीषद्विधा निषेधात् ॥ प
 धमृषारुषंगिन इत्युच्यते विवेकान। प्रास्तृणां माछादयतीति प्रसारः पयाद्युवगिरतीति प्रावा। पूर्ववत्तु यसीवेलातीति कः अश्रुते यात्रोती
 निमनिन। अशमाशिल उच्छेत्ता लयादिः शुपधा कः। तनष्टा पशिलाभिदो यदिति तु स्वामी। दीर्यते इति भृदुभसोऽदिरि यनुवर्त्तमाने

हृणातेः मृद्वभ्यश्चेति आदिप्रत्ययः। पुत्र त्वत्रप्रधानं तामृद्वभ्यश्चेति मध्यकषायः। कुष्माण्डो महिषवृषभयोश्च दृषदइत्यभ्यभेदात्। शरकु
द्वयदइति दशेति प्रत्ययः। इकारस्याकारः तकारस्य तत्त्वभानिपात्यनेनेन दृशदिति वा। अनादिगतिमाधनात्। त्वमभ्यापीति सर्वधरः।
शिलासाहचर्यादृशदः स्त्रीत्वं सप्तप्रत्ययस्य। कूटयनिकूरभेदाहे गुपधेति कः। कूटयनेतासूर्ये दाराभ्यामिति घञ्निकूरः। शिला अस्तीति
शिलाया इत्यभ्येतिरः। इत्यत्वं च शिखरं शिखाशतीति। जगदीरिति इत्यस्तीति स्वामी। अस्त्रीसुभयत्रयोऽंशिशिखरं वानेति वक्ष्यते। शृणामी
ति शृङ्गशृणानेर्इत्यभ्येति। गमत्यटोपे स्थपीति स्वामी घञ्निकावा। तथा च जिगाय जन्म जनित मिथः। म्रियं सुमेरुशृङ्गस्य नदा नदा स नमिति
माघः। श्रीणि घञ् ताग्रस्य॥ ॥ प्रपतं त्यस्मादिति प्रपातः। अकर्त्तरि निघञ् अविद्यमानस्तट आलेखनस्थानं समभ्रगा गोवाऽत्र अतटः अ
र्कुरदिभिर्ह्यनइति यथिन्नादिभ्रस्तो संप्रसारणं सलोपश्च कः। संप्रसारणं सलोपोऽर्थकादित्याकुत्वं भृगुः। श्रीणि अरुडीति ख्यातस्य॥ ॥
केति॥ कथ्यते दृष्टादिभिराविश्यते कटे वर्षावरणयोः किन् शिल्पि संख्योरिति कुन् कटकः। नितम्बो मध्यभागः। एकं पर्वत मध्यभागस्य मेख
लाख्यस्य॥ ॥ स्त्रातीति स्त्रुः स्त्रौति स्वरत्यंती वा मित्रघातित्वात्। नुः मृगम्यादिः अनयोः स्तुनितम्बयोः साहचर्यादस्त्रीत्वस्य। पुमानिति
वासर्वधरः। अतिष्ठतेऽत्रेति स्थाने त्यादिना कः। प्रस्थः घणानि ददाति सुखमिति स न्यने सेष्यते वा घराफदाने दृसत्रिजनीत्यादिना जराभा
नुत्रीत्यदिसमभ्रभागस्य घञ्ने कदेशस्येव॥ ॥ उन्दिनि जलेन उन्दीक्रेदने उन्दिगुर्विकुक्षिकुक्षिभ्यश्चेति सः। किञ्चेति कित्वा दत्तु सङ्कतो
य। उत्सः प्रसवत्यापोऽनेन प्रसवनेन युद्। अविच्छेदेन स्रव जलं यत्र स्थाने यतति नियत्य च बहुली भवति तस्येति स्थाम्यादयः। अजस्रं म

नयेगे नम्रवज्जलसेसितुको कटः॥ ॥ निजांतिभनेनेति जषमषवयो हनौ। सदीरएनिर्जरः। एवमरः विवादिजरा अवहः। ररिः। नमो दीप्रिरीति
वेतिस्वाम्यादयः॥ अन्धोपसर्जननिवृत्तये निर्जरः। इषर्वताजुरवज्जलप्रवाहस्येति सर्वधरः। पर्वतादेगेनयन अलस्य। जावाशतिरवाप्तयेति
मुको कटादयः॥ ॥ देति॥ दृष्टानीति पवाशविवास्वीतिदरीशदे नापिलवधनेनेन कन्दरसाहवय्या रपुं स्याविदर इति गौरादिनीति। दरी
तुस्वामी॥ पवाशोदरदिति पाठा दितिनुमदः। कविनिमांतायधजले वाविजलेनदी यते कन्दरः स्त्रियोदापकन्दरस्वमरुणी दिहनयतिरवि रिति
पाघः। शीपकन्दरीत्यपीति पञ्जिका। हेसजलस्य निर्जरस्य वाक्त्रिमस्य गृहाकारमिरिति मप्रदेशस्य॥ ॥ देवरावनेः कृत्रिमेविलेपवर्तस्य वि
वरेगुहाएत्यनेः नयेति गुहामिदा यद्गामुवंधूयनिकुटिलां करोति गतिं कुरयति पवाशप्रवृत्तोदरादित्वादिवादिदुर्य। इति निपातनाद्वाग
कुरंगकुरंतीवमेव। गकुरंगकुरी रूपवारादितिनुपञ्जिका। केविनुयवाय्यवनामानीत्याहुः। मयावकासः। देवप्राप्तोक्तिं गृहेति शाश्वतमश्वागकुर
रं विरदभयोरिति द्वेः कृत्रिमपर्वतविलस्य गृहप्रायस्य॥ ॥ भूकंपादिनापर्वताद्युनागलिताः स्थलापहान्त उपलाप्रस्तरोः गलशैलाख्यांग
लकपोलपिठक इति विश्वः। शैलायांगल इवरोजदनादिः स्थलोपजाइमुपग्रहगुपलक्षणांतेन लीनांदधोरजतगलशैल इति माद्यप्रयो
गउपपद्यते एकं॥ ॥ खन्यते धातुलाभाय खनिः निकर्यं जावेति इः डी विखनी धुनगंभीरखनी खनी लिमेति नैषधः। आकीर्णने धातवोऽत्रे
त्याकारः पुंसि संज्ञायामिति कुरो घः। हेरनाद्युत्पत्तिस्थानस्य॥ ॥ पादाहराधः स्थत्वात्पादाः पश्यते गम्यते एमिरिति हलश्चेति घत्रामहाद्री
लांसमीधेये सुद्रयवर्तनासोपादे॥ ॥ अक्षः पर्वतस्य सनिहिताभूमिरुपत्यका उपाधिभ्यां त्यकत्वा सभाधिरुठयो रिति घकन। नयासयोरि
त्यत्र मकन उपसंख्यानमितीत्याभावः॥ अद्रेत्यसनिहिताभूमिरधिभ्यां अद्रे रित्यस्य सन्धिना त्रोधलक्षकत्वादयं प्रापिसमुद्रोपत्यका हे

हारत्यस्यसाहचर्यात्पुलिङ्गाय। कालतिसंस्पायानियीनत्वात्तुल्यसंस्पायकरणेयवाग्रकोलः। मुखग्रमस्यपोत्रंतयोगान्योत्री।
कृतिभुवंइयुपधेनिकः। किरुकिरिरितिमाठेवाङ्गलकातइयुपधत्वात्किःकिरेःस्त्रीकिय्याणीइन्द्राणीप्रस्तावेपर्वमुक्ताकिटतिउद्रस
यतिकिटखिटउद्रसनेकिटिः। दंष्ट्राघोराओगातब्रीह्यादिवादिनिःदंष्ट्रीघोराणीसहरोमन्वातेसाहरोमा। ऊर्ध्वघनत्वेअवक्रोडःकेनजले
नरोडतुमदयातिरेडुउन्मादनेअचिष्टपौदरादिर्वाभुवदारयतिअरुभरुदः। द्वादशभूकरस्य॥ ॥ कपीति॥ कम्पतेहृष्टाहृष्टानर
वततिअहिकंथोर्मलोपश्चेतीन्कपिःप्रवेनप्रवेनगहृतिगमेःखचडिचेतिखचडित्वाहिलोपःप्रवंगः। एवप्रवङ्गश्चअन्योभ्योपीति
डःप्रवंगः। एवप्रवंगश्चगमेतिखचिप्रवंगमेष्टेएवयश्चगुरापत्र॥ शाखासंचारीहृगःपशुःशाखाहृगःएतौगत्यर्थत्वात्संस्वारिशिष्टा
प्रयोगःवलीश्चथवर्मतयोगात्पुखमपिवलीवलीमुखमस्यवलीमुखःवलीश्चथवर्ममुखेऽस्येतिवामर्कटःसौत्राङ्गमधीनपुरादित्वा
द्विकल्पितशिखशवादिभ्योऽटनमर्कटः। म्रियतेजटमर्कटाकितिमृजोऽटनमर्कटकारश्चांतादेशःगुरामर्कटइत्यने। वनेरमतेवनरः
उस्तस्यापत्यंवानरः। वाइवार्धनरइववानरइतिवावानवनभुवफललतिरलयारेकत्रस्यनेःवानरःइत्यनेवाङ्गलकाकीधातोःशः
कीशःकोवातसस्यापत्यंकिर्हनुमासएवईशोऽस्येतिनुसुभ्रतिः। वनमोकोग्रहमस्यवनोकाः। गोलौङ्गलकासुखावप्यत्रानववा
नरस्य॥ ॥ अथेति॥ भहतिहिनस्तिभलभहयपरिभाषणहिसादानेपुयकादयश्चेतिकनधातोभेदुगदेशःभहृकः। उलकादय
श्चेत्सूकन्भहृकोदीर्घमध्यःदधतिहुहृभाजांयत्रभहृकयुनामितिप्रयोगान्भालयतितियेकप्रेक्षतेभालूकश्च। भालूकोभ
हृकोभहृइत्परलूकादयश्चसशतिपुरुषात्तम। प्रज्ञाशक्तिर्भाहृकोभाहृकश्च। अक्षोतिअवक्रोडःसंपतिमधीगतौमधे
वीङ्गलकातशकइतिवाक्रोडः। अक्षोतिभिमुखोऽवयंइतिसाभी। अक्षोतिभिमुखेनभहृतिहिनस्तिअचिअक्षभहृः। संहा

तगृहीतश्रायं मच्छइतिव अछः। स्फटकभक्तुकमिर्मले छेदं मय्यं आभिमुखे थकछः स्वादिति मेदिनिः। अछमहन्त्रपरिचद्विहुरं
नीत्यभिनेदः। चत्वारिभक्तुकस्य॥ ॥ गेति॥ गच्छति गरुडः गमेन मंताडुः स्वार्थकः गरुडकः। गडिधातोः कृत्वादिभ्यो पुनिवा अस्वभृगं
खडुतिभिन्नती। निखडिगडिभेदे छेदपुखदिभ्योगकुत्त्यये खडुः। तद्योगादविः खडु इ नौ खडु। त्रीणि गरुडकस्य॥ ॥ मृतेति॥ भ
कुलुलति कुल विलोत्तने इत्यपधत्वात्कः संकुरित्यादिना अयं ए म द जा दिवा त्वा र निपातः एषादरादिवा द्वा तुलायः। महति प
जयत्यनेन मय्यं ते वा म ह प जा यो अविमभ्यो सिषव म हिष। दित्वा न डी पि म हिषी। वा हा र छिष स्वाह छिष न वा हे च्छे छिष न
शुभ्रुः वा हा छिष न सप्तमी योगविभागात् समासश्च यन्ये। केजले सरति अयं अये धामपीति दीर्घः केजले आसरति वा का
सरः। सीरोलाङ्गलं त योगा सीरीट हस्यः तं व दू प का र करणाङ्गजे ते स व ते भजे रये भ्यो पीति डेति लोपे च सी रिभः अजाग्रहिसे
रिभः। सीरिणो भाशो भासी रिभामा त्रास्ति ज्ञा त्वा घ रि वा सर टा च्छे रितः समिति रिति दंत्या दौ र भ सः। सी रिभः कुदुमी
तस्याधमरिणो से रिभः। वरुणं देवना यो दंत्या दौ से रिभ उक्तः। पश्चमहिषस्य॥ ॥ स्त्रीति॥ चमुषादा नाद्विलिंगता वस्यते तद
पवाद्येयं शिवे निस्त्रिया मिति पुं य न्ने च शि वानि त्म स्त्री लिङ्ग य मित्यर्थः। शिवोक्त शिवा दुर्गानां त्रियत्वाद्वा शिवा। भूरयो
माया ३ स्या भूरिमायः। गां विदुतां वा चं मिनेति प्रक्षिपति कुरापा जिमी सुल गो मायुः। नृगे पु व न्य प पु पु कृत्ते त्वात् कनि
धर्तृकः। सृजति मायां सृजति सर्वं तमि र्दितीति वा कुलका काल नृत्यकादिवा नृकुत्वं असृगालाति एषादरादिवा द
लोपे सृगालः। दंत्यादिः शुद्ध मृताति भृगालः। भृगालो व श्व के देत्ये भृगाली डमरे विदुरिति विश्वः। तालव्या अपि दंत्याश्च
शम्यं शम्यं लभ्यकराः। रसनापि च जिह्वा यो भृगालः कलशापि च ति र्गभेदात्। व श्व अतिव श्व प्रलं भने रुन्व श्व कः॥

हात इत्यत्र मधुमधिके चित्तं ठंति । ततः कृत्वा देव्यो वरदा परमक्षिका नीलाकारकावर्णा नीलानि पक्षि विशेषाः । अत एव
नीली नीला आ एषोष ध्यो रिति निन्दीष प्राप्ते नीलो निदा वंटा ठाले खक प्रमाद ज इति सुभक्त्या दयः । नील्यारस्तेव नील्या अत्रि
मन् नीला । अत एव कुवले यदल नीला को किला । इति प्रयोगः । अतो नडी वि इति समाधेये कावर्णा मक्षिकाया रक्तं यदा तु न
मन्त्रं यत दावा सहायामिति डी वंता च यो युक्त एव द्यवितितु वयं ॥ ॥ सेति ॥ सरंतीति सरंता माघोतयति रापंता ईते डः सु सुके
तिसमासे पटो दशदि सरद्या दंत्यसाम धुकारिणी पधुवर्णा वाम धुमक्षिका । शाकपापिवादिः मधुवर्णो नितिकं भ्रामरं सोद्रं मा
क्षिकं च सुतु वि धमिति वि डकं पुनिक दे भ्यतने वल ह्वा से क पि डला मत्तया मक्षिकाः स्वत्याः सुद्रः सुद्रश्च वराये ति पुनिका
सुप्रायो ह्वा को टरे मधु कुवना ह्म मधुमक्षिकायाः ॥ ॥ यतमिति ॥ इवार्थः ॥ त्याये कुत्सिताये वा कनिके वा यतं गिका पुदि
ति श्रुतं ततो ति डः पुना वतः कः दाप पुनिका पुता यवा इति वत् । प्रमो विना शार्थत्वे पु नाति व्यवधेन विना शयति अन्ये भोपीति
किपटु शिग्रहणा दुस्वत्वे तु किपटु स भीने कने याति क कि व कि म की आदि न दराउ के पवि ता त गत्यर्था दि गु प धत्वा के सु सु
चेति कर्म धारये वा । द्वे पुनिकेति मक्षिका विशेषस्य ॥ ॥ दंश इति ॥ दशति अत्र दंशः दंश वंश मश के रा पा रा का इति श
ने दा ता ल व्यातः । वनस्य मक्षिका वनमक्षिका । द्वेयन मक्षिकायाः ॥ ॥ दंशीति ॥ स्वत्या दंश जातिः अथ यय विवक्षायां जा
ते रिति डीष । दंशी स्यादेकं ॥ ॥ गमिति ॥ गन्धं त्यर्ह्यति गन्धं अर्हने वा डुल का त्य डेल व दो ल व गौरा दिः गन्धोली । गन्ध
माला नितिकः कर्षवत डीष गन्धोली त्येक इति स्वामी । वरटा उन्नात तो डी विवरय विवरटा वरटी ह्म त्योः तन्म नौ वरटः स्मृत

इति नावपालः। देवरत्नीतिर्यातायाः॥ ॥ भुङ्केति॥ रूपेण भुङ्कति यत्तु करोति अणुद्विः जीम भुङ्करी। जीतिरौति मिश्रं प्रादित्वा
कुः ततः कन्दपरीरुक्तीतिरौतिकनि। वीरुकेतिस्वामी। विनेतिकदुशृष्टं विभवयनेषु विविध्यां रकदीर्घत्वं पूर्ववत् डीष्यी
रीरुक्तीवाप्यभेदे। तत्तुल्यशब्दात्तु र्जिह्वीवक रकेः ३ण इति। दाप्रजिह्विका। वत्तारिजिह्वीतिर्यातायाः॥ ॥ सेति॥ पत
तिरंगयपतङ्गः। शलतिस्समीत्ययानि कृष्टशालिगर्दिभ्याः ३ भयशालभः। द्वेफडिङ्ग इतिर्यातस्य॥ ॥ खेति॥ खेद्योतनेऽख
द्योतयति अणिवाखद्योतः ज्योतिस्तारकात्तद्वदिङ्ग निबलति ज्योतिर्युक्तं रङ्गतीति वाचलवशदार्थाद्युक्तज्योतिरिङ्गाः। जोइङ्ग
शरतिर्यातस्य॥ ॥ मेति॥ मधुव्रतयति भुङ्के मुराडमिमेत्यादौ व्रताङ्गे जनइति लिख अणमधुव्रतः। मधु करोति मुखेधा
रयति ताछीत्येऽः मधुकरः। अमधु करोति भ्रमरेरुजोयमिति स्मरतिः। मधुलेटि किय मधुलिङ्ग। एवं पुष्पलिङ्गपिम
धुपिवति मधुपः। कः अलति भ्रमयति पुष्पं अलं भ्रमणादौ बाहुलकात् समधिपयिष्यामिनिः अलीकृत्वादिः। अलिनीरम
नालिनीशिली अइति माघात्। भ्रमरइति द्वौरेफाकारवस्य द्विरेफविभर्ति मधुमृङ्गाङ्ग इति भृङ्गो गनराहुङ्गभृङ्गः॥
षष्ठया नस्य षष्ठदः। प्रतिपुष्य भ्रमति वासरवदरभ्रमरः। इत्यर्त्तं संगतौ भ्रमरैः लत्वं भलिः। भास्यादिः। अलमलेरिव
गभ्रस्य वमृइति माघात्। वोलत्वेदिदिदिव चरीकपुष्पं धयमधुसदनादय आत्रैव। दशभ्रमरस्य॥ ॥ मेति॥ मी
नातिहि नस्ति मयते वाहीनन मी श्वहिंसायां मयगतौ रवर्जिपिआदिभ्यश्चुरणिवावित्स्वरः। मधुं रौतीति पृषोदरादिवां म
यरः। वरुं पुच्छः तद्योगात् फलवहीत्यामिन्वाहिणः। यक्षेइतिः वही। नीलः करणो स्य नीलकरः। भुजङ्गं भुङ्के भुजङ्गं भुङ्क।

निश्चयतस्य ॥ वेति ॥ वनं प्रियमस्य वनप्रियः परेण काकेन भृतः पुष्टः परभृतः कोकते मनो गृह्णाति कुक्कुटः प्रादने अजिरा
दयश्चेति किरः वाहुलकादुराः कपिरिका दिन्वा ध्वंशलिकलीत्यादिने लविवाको किलः ॥ अविरुद्धो अपि हितः कायति आन
इति कः वद्विभागुरिरित्यादिनाः ३ कारलापे विकः ॥ ताम्रा ॥ सुकुटु पुखकामतानादयो यस्य पर्यायाः ॥ चत्वारिको किलस्य ॥
केति ॥ का इति शब्दं कायति आन इति काकः ॥ काकयति लो व्यंजनयति कलि लो व्यंजनतादविवाकरोति वलि दातु हितमिति शकादिभ्यो
उत्तरकतात्मानं रटति किरति भक्षद्रव्यं वा करतः ॥ अविद्यमानं रिष्टमकालं मरणरूपमस्य अरिष्टः ॥ वलिना पुष्टो वलिपुष्टः बहुममिषि
निश्चयतस्मै वले रूपहुराणां स हृदे कवारं प्रजायस्यति रस्यस हृत्प्रजः ॥ क्षोक्षति घोरशायने द्राक्षि आक्षि ध्वंशघोरसिते वयवाय
व ध्वांसः काका इति शब्देनात्मानं घोषः ध्वमेः कर्मण्यणपरानुविभानि युष्माति क्षिप्य परभृतं वलिं भुङ्क्ते किरवलि भुक् वयति प्र
तिग्रहमिति वयंगनौ वय इत्यसंख्ये द्विकायसः ॥ ब्रह्मायणिवा वयवकायसः ॥ दशकाकस्य ॥ ॥ द्रोणेति ॥ दुराति विदोषेणाहिन
क्षिद्राहिंसायां अविद्रोणः ॥ द्रोणानामाकाको द्रोणाकाकः काकयति कपि एडि भ्यामा लविति वाहुलकात् काकयते रयिकाकालः
॥ दग्धकारेण्यत्र द्रोणो नादग्धकाकस्यादग्धत्वान्नो गुरावपीति रुद्रः ॥ द्वेष्टका उग्रा इति ख्यातस्य ॥ ॥ दासूह इति ॥ दापलवणे
क्षिन्नाति छेदसूहते ॥ यत्येस्यति कर्मण्यणदासूहः ॥ अस्य हि ध्वनावंतं वातरविद्धे रूपखण्डनात् दा इति शब्दं प्रत्यहते ॥ यत्य
स्यतीति वादासूहः ॥ दित्यवाहि ॥ यत्यमणिदेविकादिना द्विवाह उविष्टवेधतुष्टस्विनिष्टद्वौदास्यौ ह्यतस्वामी ॥ काले वर्षा काले क
ण्ठिध्वनिरस्य काले कण्ठकः ॥ स्वरे अंतिके गल इति रुद्रः ॥ कल एव कालः स्वार्थः ॥ एकरो व्यक्तमधुरधनिः करोति ॥ स्यवादास्यौ हमाज

धरति कालभुक्ता भुक्ता जलवंधादयश्चात्र । द्वेडाङ्गक इति ख्यातस्य ॥ ॥ आतेति ॥ आतायति संतनोति पाजयति वाप
क्षप्रसारणेनात्मानमिति ता य संतानं पालनयोः आवश्यक इति निः आतायनमाता यो घनिष्ठवत्सातयोगादिनिष्ठा आतायी
आतपत्यवश्यमिति आवश्यक इति निः । आतायीति स्वायी पठति । विधति मृदा राजक्रिया भेदं करोति विह्वलैः धिक्लोहारकर
शोचयवायवविह्वलैः द्वे विह्वलस्य ॥ ॥ देति ॥ दक्षते विह्वलेणावर्द्धते शीघ्राभवति वा दक्षद्वे शीघ्राथे यस्तु दक्षिणस्य हित्य आस्य
ने इत्यायः । दक्षायः ततोऽपत्या एिदाक्षायः । दक्षायश्च गर्द्धने । भिकां इति मांसादिकमिति गृध्रं अभिकांसायां स्रधानं गृध्रिभ्यः
क्रुचि कृत्स्नस्कापीत्यादिनारगित्यने गृध्रः । द्वे गृध्रस्य ॥ ॥ कीरेति ॥ कीति शब्दमीरयति शुभ्रपधत्वात् कः कीरः । शोकति मुक्
गतौ शुभ्रपधत्वात् मुक्ताङ्गः मुक्ताङ्गः । शोभत इति शुभदीप्तौ मुक्कवल्के । का इति ककप्रत्यये अन्त्यलोपे योणादौ मुक् इति निपा
तेनाङ्गः । द्वे मुक्कस्य ॥ ॥ कुडिति ॥ कुञ्चति कुटिलं कुञ्चति कुञ्चुकोटित्यात्मी भावयोः कुञ्चत्येकेततः सतिगादिना कित्
मुपधत्वा नलोपाभावः । कुङ्गप्रशायाणि कौञ्कः । यामजादित्वादाय कौञ्चाः । द्वे कौञ्चक इति ख्यातस्य ॥ ॥ अथेति ॥ ककति
ककलोत्पेयवायवपृषोदरादित्वात् कस्यवः । वकः । कति इ शब्दे केजले वा कयते के न स्यद्दीयां शब्दे वेति धातोः केभाकारलो
पेवेति ककः । दीर्घजंघोनिशेतुः स्याद्द्व्योः भुक्त्वा ससः । कंकेरुर्द्वयलिभुक् । शिखाचन्द्रविहगमादयो व्यत्रैव । द्वे वकस्य ॥
॥ पुस्करेति ॥ पुस्करद्वः पद्मपद्मीयनामालरसिभवः । अणसारत्वे द्विदन्त्यः । द्वे सारस्यपक्षिणोः ॥ ॥ कोक इति ॥ करते वास
ते वाङ्मलकात्कुः कोकते विह्वलमादते कुक्कवल्क आदाने भविको कः । चकटसौ स्कायीति वका क्रयते निशया विद्योगीति घञ

त्वंति निरिः। सवस्वनामख्यातः। विप्रपक्षत्रकः अर्द्धपादवत धनिभ्यात्रापि अलो गौरति निरिः। तित्तिरोदं नोपि
कपोतलावति निराविति निरावति वावस्यतिः। कुकभादाने कोकति किर कुकभाति इगुपधेदयोः कम्पधारये कुकभः।
कुगिभ्यस्तु करणं तौति इणः। किदिति वाङ्मलका कोनेरपि भनिकुत्वे वकु कुभो वनकु कुदः। तेन कु कु इति रखातः। तयं ते दोषा अ
ननलावः घत्रले भो आ इति रखातः। जीवेन वरेण सह वरेण जीवति वाङ्मलका जीवेः स्वयजीवजीवः। तदंशेन विषनाशा जीवंप्रा
णिनजीवयति कर्मण एतत्पुरुषे हतीति द्वितीयाया अलुकिं वा जीवजीवो जीवजीव इति शुभांकः। सवस्य सरप्रमाणा विप्रपक्षो
दन्ववरः स्वनामख्यातो दाक्षणापथा देजा यत इति च कतिच नृमृत पत्वात् विषप्रति हन्ति च कदसौ प्रती घाते वेत्यतः चकि
कविभ्यामोश्च यकोरः कनिचकोरकः कंजलमाघनत्वात् यादृदि वात्येति समासे कपिपूर्वपदाकारस्य नैरुक्त भोत्वे कोय
ष्टिकः। कोरक इति रखातः। टिटी हति रखातः। वर्त्मनि वर्ततेः स्वार्थे कः वर्तको भावहीति रखातः। वर्तका शक नौ प्राच्यमिति
इत्थनिषेधपक्षे वर्तिका। वर्तकशब्देनैव वर्तिका विवक्षा यां वर्तिका सित्वे वर्तिका वर्तके द्वे द्वे रूप्य प्रदर्श नार्थनामद्वयमित्यये।
अयश्च वाटभावहीति रखातः। आदिना सारिकादयो ग्राह्याः स्वनामप्रसिद्धा एतेष्वप्यकृष्टयकः॥ ॥ गेति॥ गृणाति शब्दय
ने गृशब्दे गृगोस्तुतिरित्युतिप्रत्ययश्च गस्तपक्षने गृह्यते परिग्रहेयत्रिपक्षः असुनि सांतश्च पक्षसी वस्मृता पक्षावेति
कुभाङ्कः छदंती वमपि गस्तपक्षौ नवौ छदमिति कीवकारो बोधालितः पतंत्यनेन दात्रीत्यादिना न्यत्र वाङ्मलकात्प्रमि
लक्षिकलिभ्योऽत्राचिेति अत्र पतत्रे तनौरो हति जायते इति तनूतहं। पक्षस्य॥ ॥ स्त्रीति॥ पक्षस्य मल्ले पक्षतिः पक्ष

निः। द्वेयसमलस्य ॥ ॥ वमिति ॥ वमयति भस्म इव याति प्राप्नोति च ॥ मित्रघाते निपातितः अथ द्वादिच्चादि
त्ययो ॥ वम्युम्युस्तथा त्रोटिरिति हलायुधः ॥ त्रोट्युत्पन्नया तुट् छन्दने वा कृतकाः कृमिशातहिभ्यः इत् त्रोटिस्त्रियां
क्षिप्रोटीवहे वाः व इति रच्यतस्य ॥ ॥ खगानां गतौ स्थानां तच्चारैरताः क्रिया व्यापारः कास्तौ इत्याह ॥ ॥ प्रेति ॥
प्रथमं डीनं भावे कः उडुयनाय क्रमवन्धः उडुं डीनमुडुन वियङ्गमनं संगतं डीनं हृष्टा दोषतनमिति सुभक्त्या द
यः ॥ प्रडीनं त्रियं क्रमनं उडुन कृङ्गमनं संडीनं संगतं गमनमिति त्वये शेषं सुबोधयस्मिन् गति क्रियाणां वृथ कृथ
का ॥ ॥ यथिति ॥ पेशीनां मांसं खरागनां कोषः संहातः पेशीकोषः पिशुनवयवतालव्यांतः कृपिशीरुहीति इत् नृक
दिका रादिति डीपिपेशी ॥ कृषातिनिःक्रामति शावकोऽस्मादिति अकृत्तं इति घञि कोषः संहातविगृहीतश्चा
यं तेन पेशीकोषश्च पेशीस्वपक्षमातके मास्योखङ्गविधानके ॥ मांसपिण्डमण्डमेद इति मेदिनिः ॥ कोषो स्त्रीकृ
षलपात्रेपेष्वाशब्दादिसंग्रह इति यद्विहीने स्त्रीपुंसि हीने स्त्रीव इत्यर्थः ॥ अमतिनिःसरति शावकाऽस्मादिति ज्ञमं
नाहुः अण्डं ॥ त्रीणि डिन्व इति रच्यतस्य ॥ ॥ कुलेति ॥ कुलान्ययं तेतिः सरन्त्यतः कुलमिति घञ् कुलायः ॥ कुलसंतने शयो
हृष्टिरत्र कातीयेते ॥ त्रोटिः टिलोपः अन्येषामपीति दीर्घः डलमारे कत्र स्मरणात् नीडुं ॥ द्वेयस्थिमास इति रच्यतस्य ॥ ॥
पोत इति ॥ पुनानेर्गर्तकत्तं स्त्रियां पोतीवयसि प्रथम इति डीपिविवितिलम्यादिरसं ह्यभीकापाशमर्चिभ्यः कतिमाकः
पथ्यते परिणाम्यते ॥ नेन हलश्चेति घञि वास्त्रियोपाका वा कृतकात्के ॥ ए इति नृस्वत्वं स देवयन्तिवत्तति हृदिगव

धेकः कृतादीनां के द्वे इति द्वित्वे वाचकः चक्रे एतेनोच्यते कर्मणि घञ् चक्रवाकः। रथांगस्य आकृत्या नामानित नामकः तत्प
र्याय नामक इत्यर्थः। रथाङ्गनामा रथचरणादिनामस्यार्थः। चक्रादिवाको हा इति ख्यातस्य॥ ॥ केति॥ कदम्बः समूहस्तथेणा
तज्योत्सना इराकादम्बः। कलो मधुरवाकस्य वा सोहं सभ्येति कलहंसः। द्वे कर्णे म इति ख्यातस्य॥ ॥ उरको शेत्यादि। उर उरु उ
चैर्वा को शान्ति अच उर कोशः कुरेति शब्दशान्तिकः कुरतिकरुण धनिता वैर्यं छिनत्ति कुरद्वेदने वाहुलकादवनिवाहुरनः स्त्रियां कु
ररी। द्वे कुरल इति ख्यातस्य॥ ॥ हसिमा इति गच्छति मन्दं धनिवर्मा सुमानसं हृच्छति वा हृच्छवदिह निकामित्यादिनासः हंसः
श्वेतागरुतः पृष्ठास्य श्वेत गरुतः पृष्ठा तरपदयो रथप्राधानत्वात् सिरगत्तु उक्तादयोप्यत्र चक्रसेवाङ्गानिनास्य चक्राङ्ग इति स्वा
मीमानसं रजो कंस्थानमस्य मानसोकाः सर्वत्र वहुवचनेन निर्देशः सरः कर्कः जानिपद पुरुदंशक मूलोदयश्चात्र चित्त्वारिंशामाने
न हंसस्य॥ ॥ इति॥ ग्रहसादे हेन सितः भुक्ता लोहितवश्च्युरणैर्धनसितासेषु जातिष्वेष्टत्वात् हंसा नो राजानः राजदंतादित्वात् सर
विघातः राजहंसाः। चक्षुःसहितैश्चरणैरितिसमासः। एक॥ ॥ मोतोतैः सितः मालिनैः किञ्चिद्भ्रष्टवर्णैर्धनसितामलिकारव्यामालिकना
मानः मलमलधारणो भवइः स्वार्थकः। मलिको हंस भेदे स्यात्प्राणश्रमेति मलिकेति रुद्रः। मलिकाकारने गन्ता मलिकाक्षाः। श्वेतपु
लायाङ्गत्वादिति तु स्वामी॥ एकं हंस भेदस्य॥ ॥ अति॥ त एव सिते तरेः द्वे सौ धनसिता हंसा धृतराष्ट्रस्य पक्षिभेदस्यापत्यानितनो
भवावाधाने राष्ट्राः धृतराष्ट्रः सुरा इत्यात्यक्षिप्रात्रयभेदयोरिति दभसः॥ एकं॥ ॥ शेति॥ शरं नीरमित्यर्त्ति भवइः शृणोते धीकुल
कात् आदिवा शृणोति शरमतति प्रतसातत्यगमने इज्जजदि भ्यश्चो निशराडि श्वतालकादिः। गुद्रेष्ठो नी शरं नीर इति तालकादौ
रभसः। पक्षेकपिरिकादित्वा धनवैशालिश्च। आत्ममंताददति इः आदिः जला इच्छति अड उद्यमे अक्षिडित्या मिरा आडिः॥

एतेनयः शब्दाः स्थितिः ॥ आदिः शरणिर्वरीक भोनीरुनपीतिस्त्री कारोऽरुनकोषात् ॥ त्रयः शब्दा आविष्टलिङ्गा इति मधुमाधवी ॥ त्री
णि शरणी निरव्यातस्याः ॥ ॥ वेति ॥ विलेन शक्त्या दूरमर्द्धमकतिवलवधनसंवरणे वलाकादयश्चेत्या कनवलाका विसेमृणा लंतनिभं
करोतास्याः विसकसिठकादं तसा आविष्टलिङ्गात्वात् पुंसि स्त्रिया च वलाका ॥ द्वेवकजातेः ॥ ॥ हंसेति ॥ हंसस्य स्त्री वरदा पृणीनेसरः
संवनेष्टु संभक्तौ शकादिभ्योऽनृदापवरदा ॥ गौरादेजयादित्वेन वरदा शब्दः पठितः ततोऽपीष्वरदीचेति स्वामी मधुमाधवी ॥ ए
कं ॥ ॥ सेति ॥ सारस्वत्स्त्री लक्ष्मी रत्नास्त्रिलक्ष्मणा प्रामादिगणालक्ष्मणा पुद्गेति न प्रत्ययाकारश्चांतदेशः ॥ तात्त्विकलक्ष्मणमका
रमध्यासारस्यां लक्ष्मणानां तु लोमित्रौ नामति त्रिष्विति ॥ निर्मकारेपिलक्षणश्चैव सारस्वत्यं परमा लोकेः ॥ महापुस्तकेश्वर
दमीनमकरशंखलक्षणमिति कादम्यरी श्लेषाच्च पुंयोगलक्षणेऽपिलक्ष्मणी पितृव्यामादयः ॥ ॥ जतुकेति ॥ आश्रयं हरुश्लेषात्
कृष्णपिङ्गलकाच्च जतिवश्वप्रतिहता विनिकमिजतुकारां मठेजतुकं वर्मपत्राजतुहताः स्थितिमिति नवर्तनीयादोरभसाश्च
वर्तनीयादिः ॥ जतुकादीर्घमध्यावनिशाश्वद्यापि स्थितधनपटजतुकापाटलकमिति पूर्वकाविश्रययोगदर्शनात् अजिनेप
त्रयकोस्याः अजिनपत्रा द्विवर्मवटिकायाः ॥ ॥ वेति ॥ इयश्च स्त्रीत्वाविष्टा जातिः परः शत्रुत्तमस्य शीऽस्यास्ततो विद्रुवा जातेरि
तिङ्गिपरेशीतैले विवतिनेलपायिका तुलसेहा शब्दनायथा कथञ्चिच्छ्रुत्पत्तिः ॥ सभक्तमिस्त्रिद्रुगोपः परेशीतैलपायिका
तैलात्तुल्यफलं धारुहीनायि व्यलिका स्त्रिया मिति रभसात् ॥ द्वेतेलात्तुल्यफलं कीटजातेः नाशान्नित्रिकावा ॥ ॥ ववतेति ॥ वरति
वर्णति अण्णदणवणभण्णशब्दार्थः अण्णदण्णानीतेषु निद्रव्यं भजते ह त्रौ विविवरः वरणेन वरणानतः कर्मधारये वा ववणं प्रक्षंसं

॥ व्याघ्रमृत्तिकर्म्मण्यराध्याघ्राट् इति व्याघ्राट् इति पञ्चाशद्विंशतिः । भवनपुरकोराजः पक्षोऽस्य भद्रराजः । देभार इति रव्यातस्य । करट्का
इत्यस्य मे ॥ ॥ खञ्जेति ॥ खड्गिगुजिवैकलेख अननुटतिरवञ्जरीटः । पृषोदरादिः खञ्जनेन स्यादिः । देख अनस्य ॥ ॥ लोहेति ॥ हठलोहो
हवर्णत्वाद्वालोहपृष्ठमिव पृष्ठमस्य लोहपृष्ठः । कङ्कते ककिलौ ल्यकमिच्छादि स्यादिदराउके गम्यर्थो वो अत्रिकङ्कः । देकङ्कस्य ॥ ॥ अथेति ॥
वधप्रक्षणे मूर्द्धन्तः । वाषयते भक्षयते वधेण्यतास्य वा प्रवतर्द्धनेन वहुप्रशस्त भक्षणात्वाभात् । उक्तस्य । यत्र न त्रकुरुष्वेषु
वाषट्कानमस्तु । न हि वैडूर्यवर्णस्य दर्शनं निष्फलं भवदिति । वाषः दन्त्यान्तस्य । इक्षुयसि मिदोश्वास इति दन्त्यान्तस्य । किंकी
टिशृष्टेन दीप्यति कीडति करिषि विह्विकी दिविम् । वाषस्यान्तरुद्धा मूढका मृगा राउजा इति हृद्रकोष्ठात् । वतुर्द्धत्वाय मिति शि
ष्टिकः । वालो दिक् किंकी मृत इति व्याडिः । देना मृी इति स्वा मी । देस्वर्णो वातकस्य ॥ ॥ कर्त्तृति ॥ के मूर्द्धि लिंगं कडास्य विह्वमत्यक
लिलंगहनं गृह्णति कलिङ्गः । पृषोदरादिर्वाकलिकलहङ्गगृह्णति वासहिगृह्णीति केशात् । लुञ्जति भद्र इव कर्णात् । भद्र विभर्त्त
काले भद्र भद्रो गललुकेति वाधर्मस्य मरुवा शादिभ्यो यः । नामटतिकर्म्मण्यराध्याघ्राट् । त्रीणि किञ्चेति रव्यातस्य ॥ ॥ अथेति ॥ शतव
ह्निपत्राणि पक्षा अस्य शतपत्रकः दारु आहन्ति हन्ते राजं प्रवर्त्तयन् दारुयपद दारुवी हन्ते । अन्त्यस्य वटः पृषोदरादिवादावाद्याटः । वा
सार्च्य दारु आघट्यति अराउय धायाश्च हृदिः दारुवाद्याटः । इति लुभ्रति ॥ भद्रनामारुडनिधिः काष्टकुट्टः शतहृद इति त्रिकाराट् शेषः
। देकाठरवोडरा इति रव्यातस्य ॥ ॥ अथेति ॥ शारयति हिंसयति आतपादिनात्मानं भृहि सायामित्यतो राधेना तत्कारे रङ्गी जादिभ्य
ङ्गवशारङ्गस्तालव्यादिः शारगम्यान्तके रव्यातः शरत्वे हरिणे पिबेति तालव्यादावजयः । सरति उर्द्धमिति सगतेति वृषवदरा हृदि

अथ सारङ्गोदन्त्यादिरिति स्वामी॥ बाट के हरिणे पुंसि सारङ्गः सरले त्रिविधे निदं स्यादौ रभसात् । शाङ्ग इति चेति पारायणं सोऽकमल्य कंज
लम्पस्य तेना स्यात्सीति अथ सोकं कारयति क इति वा सोकः । वतने जलार्थं मेघान् दयते या वते रावुलवानकः । त्रीणि ह्यपाणि आ इति
ख्यातस्य ॥ ॥ क के त्यादि ॥ क के एणि रो ग्री वेण वक्ति रोति क के रजः कथे तु एण क क वाङ्गः । ता प्रा र क्ता द्वा ३ स्वेति ता सु द्वा ३
कोकनं कु क कु क कु क आदाने कि प कु क कुटनीति इणु प धत्वात्कः कुका कुटः । कर्त्तुं करणे कृतेति समासे पादैः कुं पृथिवी कुटनी
ति पृथो दरा दिवा कु कुटः । पादया धित्वा र वरणायुधः । त्रीणि कु कुटस्य ॥ ॥ वेति ॥ वटति भिननि धाया दिक वट भेदने कृत्वा
दिभ्यो वृत् अजादि पाठा वट का सि प सा दित्वा नेत्वं इति प्रीनयति इति ग्रीणाने कृत्वा कलिभ्यः कश्चित्ति वा कुल का दनोपिक
नि पृथो दरा दित्वा दा धनं वर्ण विपर्ययेन निविद्ध । कलेना यत्नमधुर धनि ना विद्धः पृथ्वत्समासे कल विद्ध । द्विवट कस्य ॥ ॥
नेति ॥ वट कस्य जा दि पाठा द्वा पृथि प का दित्वा दित्व निषेधः । नेति ॥ तयो वट का वट कयोः पुमपत्ये च द का या एर छः स्त्री व
त्तदपत्ये चेतिस्य पत्यंततः स्त्रिया मपत्ये लुगत्तु य इति क एर को लु किलु क्त द्वितः लु की निटा पो नि ह नौ स्त्री ता तु न षा प वट
का । एकं ॥ ॥ केति ॥ क क्क टं र ट ति मृग म्वा दित्वा कुर्नि पात ना र स लापः । कर्कं ति श हं वा रे ट ते रे ह परि भाषणे अथ अथ ष्टा
रथश्चेति निपात ना र कुः क क्क रे दुः । के वा यो जले वा रे ट ते कु त्सितं वा रे ट ते निपात ना को कः पृथ्वत्तुः क रे दुः स्या र क रे टः क क्क
रा ट क इति रभसा रूप यत्तु क्क । द्विवतुः पद्य दो रगा इति द्वि प द्वा ति त्वा देषां स्त्री पुंस्त्वं । द्वे का द्वे रे दु इति ख्यातस्य ॥ ॥ क के ए त्या
दि ॥ क के एण करोठ न अणाति श शयते प वा श्रव । श कं धा दित्वा त्पर रूपत्वे कृत्वा कः । क इति श द्वा करोति य वा श्रव कृत्वा कः । द्वे क एर इ

समीरणासिकथकसेनासरमाश्रयेरिभःसरितपितिशभेदानककंशिरोप्रीवकरंवालाशयतिकम्ययतिकर्मरितिभक
लाशः॥ककेनकरेनलोसश्चलननस्येतिवापरिसरककलासुस्वेदसात्तूरसस्यइतिसभेदादंत्वसः॥ककलासकला
सउकारमध्यइतिभट्टः॥हेकाद्वलाइतिरव्यातस्या॥ ॥मुखलीति॥मुखानिसरायखरइत्यतिधुभाधुभस्त्वकत्वात्तुषली॥
वृषादित्वात्कलेवजातौडीप्रमुसलीदन्त्यमध्यामुषलीमुद्वयमध्यावतिवर्णदेशनाअत्याधोधागोधिकार्वार्थेकररुहस्य
गोधिकारुहगोधिका॥ज्येष्ठास्त्रीकुड्यमस्याव॥रुहगोधारुहानिकेतिसहसाङ्कः॥द्वेजेष्टीतिरव्यातायाः॥ ॥लतेत्यादि॥कत्वा
कत्वातंतुजालंतुनातिलूतावाकुलकातलगुणाभावश्च॥लूतालूतकेसमरदन्तः॥तंरुत्वयतीतिह्रस्वामभ्यत्पएतनुवायः॥त
तुंवयतेतंत्रवायइतिस्वामी॥उर्णामेषलोमतदाकारस्तुतुरुहसात्री॥सोमध्यमस्येतिअजितियोगविभागाद्वज्राघोरित्या
दिनाह्रस्वत्वउर्णीताभः॥मर्कटद्वारिहणात्तर्मर्कटः॥सवउक्तः॥इवार्थेकनिमर्कटकः॥चत्वारिमाकडशाइतिरव्यातस्या॥ ॥
नीति॥नियतंलङ्गतिनिपूर्वाध्वनिगिधोतोःखरशकुपीलुनीलगुलिष्येपिदीर्घमध्यानीलकुन्नीयातितःदीर्घमध्याप्ययं
नीलाङ्कुरपिनीलाङ्गुलीम्वरीवेम्बरपिवेतिद्विरूपकोषः॥शाकादिकंक्रामतिक्रमेःक्रमितमिशामिस्तंभामतइति
किप्रत्ययेउपधायाइत्वश्चक्रिमीरेकसंध्यःवाकुलकासंप्रसारणेकमिरित्यपीतिदुमा मयो भवेत्तुं सिकीटचक्रिमिवत्क्रमिरिति
भसः॥अचिषुइजंतुमात्रस्यद्वे॥ ॥करोति॥जलोकाशदेनटावतेतसमासःसांतस्यचप्रागेकत्वेपिहन्तिर्दृशिताशतंवहवःपा
दाअस्याःशतपदीकुंतपदीषुवेतिनिपातितासांतत्वेपिस्त्रीत्वबोधनायउभेउक्तेद्वेकानजलूकीतिरव्यातायाः॥ ॥वञ्चिकइति

॥ पृथ्वीमर्माद्युच्चिभुवोः किकनसंप्रसारणां वृश्चिकः ॥ श्रकाकारं लोमश्रकं ननु कः कीटः तालव्यादिः ॥ देसु प्रा इति ख्यातस्य ॥ ॥ प्रली
ति ॥ अलं कृश्चिकं नांगलययोगादिभिः अलीनांतः ॥ अलतिदं शसमर्थो भवति अलेवीडुलकादिः अलिरिकारो नोपि अलिल ॥ कुल
त्वभेदात् पृथगुक्तेः भंगवृश्चिकयो रलिरिति रभसां सुखादिरीकारांतश्च हृदिको दुरा आलिः स्यादिति बोधालिता रदीर्घादिश्च दुरा
निहिनस्ति कुटिलगच्छति वा दुरा हिंसा कोटित्ये इय पधत्वात् ॥ दुराः अलिद्रोण इत्येक इति स्वामी ॥ देविच्छ इति ख्यातस्य ॥ ॥ पादे
ति ॥ प्रार्थिते कर्म कर्तुमनेन घात्रि पारे वले पारेण वलेनापततीति पारवतः ॥ एषोदसदिः पारपेतोपि पारवतश्च छेद्यश्च कपोतो
रक्तलोचनः ॥ पारपेतः कलरवः पत्रीश्वेतः शशादन इति रभसः ॥ कलोरवोः स्येति कलरवः कस्य मयरस्य विवर्णत्वात् योत इ
व कपोतः कस्य वायोः ॥ योत इवेत्यागम इति स्वामी ॥ पारवतः कपोतः स्यात् कपोतो विहगांतर इति विश्वः ॥ त्रीणिकपोतस्य ॥ ॥ अ
थेति ॥ श्वेनावकुविधास्तन्मध्यं कश्चित् शशादनस्तु सांख्ययो रसर्व एव शशादना उच्यते शशमिति अदेत्युः शशादनः कस्य सुद
इति कर्त्तरि सुर्वा श्वेनौ स्येति शशादना विस्य मरमा लोपत्रं यस्मिन् योगात् शसाया मितिः पत्री ॥ श्यायनेय सिघाताय अत्यर्थ
गच्छति श्वेदुगमौ श्याकृत्त्र विदुद्विभ्यः इनः श्वेतः ॥ त्रीणि श्वेतस्य ॥ ॥ उत्कृक इति ॥ उत्कृमा प्यक सुषीलो कते उत्कृकः ॥ पृषोदरा
दिरिति सुभ्रतिः ॥ उत्ततिसमवैति कोटर इत्युत्कृका दय इति निपातितः ॥ वायसस्य का कस्या रतिः शत्रुः वायसारतिः ॥ पचति संत
पत्यंति दुःखेन यचेः कृमादिभ्यः कुन पृषोदरादित्या दत एव यचेवकः ॥ पारवतोः यशक्राव्यो दिवा भोरध्रनासिकः ॥ हरिनेत्री
दिवा भीतो नखाशीपीत पर्यवो ॥ कारभीरुर्नक्त वारीति त्रिकार उशेषः ॥ त्रीणि यचेवकस्य ॥ ॥ येति ॥ व्याजिघृक्षु इति अत्र व्याघ्रा

वितिस्यामी। कदेः सोत्रात्कदि कदि प्राक्कान इत्यतो वा वषादित्यात्कलम् डीषिकदली। कदल्योस्त्रिया मेव इव ता वितितु न युक्तं। रभा
वृक्षेव कदलीपुत्रा का मृग भेदयोः। कलधनौ कदली तु मृग गुल्म प्रभेदयोरिति तानवर्जमेदिन्यादेः। कदलं त्रिष्विष्यत्पुनरसालादेश्च।
विनो तिसौ र्यं विनो वा जलकान कदीर्घो वीनः। चमे निखादति मृगादि कमिति खज्जरादिवा दूरः प्रीणानि प्रियते वा प्रियः इगु
यधेति कः ततः कनिः प्रियकः। ककुनि वा समीहने सम्प कशो भना वृक्ष अस्य निवास मरुः। अत्र हरिणा जिन यो निश दो सामाये
पुनी अपि विरोधे वर्तते यथा मृग शब्दः पशुमात्रेणैव हि हरिणा इति॥ ॥ कृत्तेति॥ कृत्तेन वर्णेन सारः शब्दः कृत्तेन सारो दं
त्यमध्यः कृत्तेन वर्णेन शब्दः शब्दः। शब्दः शब्दलवान् योरिति तालव्यादौ रभसः। कृत्तेन सारो वर्णेन सारः। कृत्तेन सारो वर्णेन सारः।
तव्यमध्यम्ये मृगा नेर्वा युवस्य निघनेषु घञ् शब्दः रौतिरु शब्दे जम्बादयश्चेति रुः नियतमश्चेति नारश्चेति रुः न्यंकादि
त्यात्कृत्तेन मंक्रुः। रमेर्वा जलकाडुः रं कति गच्छति कृत्तेन पाजिमी तुल्ये वा रंक्रुः शम्बरुक्तः। रौहिषं तृण भेदमतीति रौहिषो
ऽरौहिषः रौहिर्हलन्तो वि स एव रौहिषां मध्ये वर्ततीति भवभरतिः। कृत्तेन कश्चित् कृत्तेन सप्त रौहिषीत्यभि नन्दः। गौरिव
वर्णा वक्ष्य गोवर्णः। वषतो विनु वित्रः मत्वर्थी योऽवृषणीति वृषु सेवने वृषि रंजिभ्यां किदिभ्यां विकत्वे च वृषतः। वृषपुलं
तः मृगो विनुः। वृषपुत्रेव वृषतश्च प्रकीर्तित इति व्याडिः। भृशा मति एणाऽपुत्र्य न इत्यनेन वाहन यनोऽप्यजंघम्या यं मरणः
। वृषोदरादिस्तालव्यान्तः। मवीगते इत्यत मव्यामृद्धे मां नोपीति स्वाप्यादयः। व्यजनादिष्व एणाऽकुरह मो विष्यः स्यादृश्यश्चो
रुलोचन इति त्रिका र्शु शेषः। अयं यवा रूने त्रानील वरुणो विष्टोऽश्च प्रमारोऽप्यजंघम्य रक्तवर्ण ता र एह तो घो ढका कृतिः

वसंत। तिचमुभदनेवाकुलकात् अर्तिकमित्रमित्रमिदेरिवासिः पश्येत्पुण्यस्ययः। वमरुः वमशेषमहिषाकृतिः तनुं हं वामरं
द्वदशैर्नेमृगभेदाः स्वनामप्रसिद्धाः वृथरुपयुक्तः ॥ गच्छेति ॥ भवति भवः पञ्चाशद्वर्गस्यार्थानां सो नार्थत्वात् गच्छोऽर्थो
योधकरेऽस्यगच्छः। मृगगतिरिति लिख्यते स्वनिर्गच्छिरिति वादिभ्योः। मजिभ्यभवाश्चरन्तः। रमन्तेऽत्रेभ्यनेन बोहलाभ्युत्र
धिकरणेन घञ्चरामः रमयतीत्यतर्भाविनरूपार्थे मेहूलीत्यादिना गोवातिगतिशीलत्वात् सन्तः। लुपस्यदः कपरवसुमरदः। इणान्
नो भवशशहत्यादयो ये भत्रोक्तयेवातु कयेवपक्षोक्तसिंहप्रोच्यमरंतायेववर्जानरेवस्यमाना लस्यभ्यगोमेवाद्यः
सर्वेभ्येतेषु जातयः पशुशब्दवाच्या इत्यर्थः। पश्यन्निपाशादण्यभ्यां हिताहितमिति पश्यः पशेः सोऽत्र भावो रपवष्टादयः
इति कुः शृङ्गादित्वात् कुरिति तुमु भ्रतिः ॥ उमिति ॥ उन्दति उन्दीक्रे दनेवाकुलकादसः जत्रवाद्यभ्येति उज्रत्यये उभ्या
गमेव उल्लुखरित्यने। कुतुहल उल्लुखरुतुहल इति। त्रिधा शब्दा येन ह्यातिपुष्यसेयेमुह्यति दीर्घश्चेति के कन् दीर्घश्च न पि कः
मतमेवेन मृषस्तेये दीर्घोपधः। एतन्मृषकोपीत्येके भद्रमपि कमासन्दीकठरुतुहल उल्लुखरुतुहलः मृषकोवत्र दशनः कपः का
लो। मिलेशय इति वाच्यस्यतिः। मृषीति वहन्ति कीदृविषं पशुतथा मृषीविषश्च यदिति शालिहोत्रे मृषीचं भ्राश्वनति भू
मिं आसिउखत्रिवीहोर्भलोपश्चेति कुर्भलोपः वाकुलकादलोपः आसुः। श्रीणि उल्लुखेः ॥ गिरिकेत्यादि ॥ गिरितित
शुलादिकं कर्तुं मृशरिति उः कित्त्वमत इत्यादिना इत्वं स्वार्थे कन्दापगिरिकः। सुहृत्वात् रवालेववालाततः कर्मभा
स्यः कन्दापवाल मृषिका। देवादिभा इति ख्यातायाः ॥ स्वदेति ॥ सरत्पईशकादिभ्योऽनसरदो दन्त्यादिः सवि

क्रोशति क्रोशः। शननीत्यादिना तु नृत्वं क्रोशः। भृज्वर क्रोशः। रति भृजं नरुपादिदेशः स्त्रियां चेति भृज्वर क्रोशी य इति प्र
त्ययार्थं करणं रतिमित्राद्यादित्वाः। फेरुः फेरु निरुवाः। स्य फेरुः। एतत्स्य प्रथमः फेरुः फेरु वसारकः शिवा। स्वरुनेति रुजः
फेरुः फेरुनी रम्ये एतत्ताहिने साहसाईः जमन्यभिर्मासादि कृमिति जमुकः मित्रघादित्वाः। दुर्ध्वकः नृजमुकः। उत्तकादित्वा
दृष्टिजमुकः। खरोष्ट्रकविजमुकः वायसाजमुकः रोपमशति वाचस्यतिः। दृष्टगालस्य॥ ॥ ओतुमिति॥ अवेति विष्णो
सीननीत्यादिना तु नृत्वं क्रोशः। भृज्वर क्रोशः। रति भृजं नरुपादिदेशः स्त्रियां चेति भृज्वर क्रोशी य इति प्र
त्ययार्थं करणं रतिमित्राद्यादित्वाः। फेरुः फेरु निरुवाः। स्य फेरुः। एतत्स्य प्रथमः फेरुः फेरु वसारकः शिवा। स्वरुनेति रुजः
फेरुः फेरुनी रम्ये एतत्ताहिने साहसाईः जमन्यभिर्मासादि कृमिति जमुकः मित्रघादित्वाः। दुर्ध्वकः नृजमुकः। उत्तकादित्वा
दृष्टिजमुकः। खरोष्ट्रकविजमुकः वायसाजमुकः रोपमशति वाचस्यतिः। दृष्टगालस्य॥ ॥ ओतुमिति॥ अवेति विष्णो
सीननीत्यादिना तु नृत्वं क्रोशः। भृज्वर क्रोशः। रति भृजं नरुपादिदेशः स्त्रियां चेति भृज्वर क्रोशी य इति प्र
त्ययार्थं करणं रतिमित्राद्यादित्वाः। फेरुः फेरु निरुवाः। स्य फेरुः। एतत्स्य प्रथमः फेरुः फेरु वसारकः शिवा। स्वरुनेति रुजः
फेरुः फेरुनी रम्ये एतत्ताहिने साहसाईः जमन्यभिर्मासादि कृमिति जमुकः मित्रघादित्वाः। दुर्ध्वकः नृजमुकः। उत्तकादित्वा
दृष्टिजमुकः। खरोष्ट्रकविजमुकः वायसाजमुकः रोपमशति वाचस्यतिः। दृष्टगालस्य॥ ॥ ओतुमिति॥ अवेति विष्णो

समीरमगइतिवोपालितात्स्त्रीत्वमप्यस्य। अतएवाद्यंतत्वात्सुयोःभावः। इदिकादितिडीवितुवातप्रमीयमिति मैत्रेयः। तदातुशसि
वातप्रमीरितिडेतुनदीत्याहमितिवाप्रम्यामितिस्त्रियांतुलक्ष्मीशब्दवदितिपुरुषोत्तमदेवेनारादिपुत्रापुराहते। वातवद्वेगीमृ
मोवातमृगइतिमध्यपदलोपीसमासः। देवायतनइतिस्थानस्य॥ ॥कोकइति॥कोकतेमेषादीनादनेष्टकानिकुककृक
आदनेपवाच्यकोकःइहावेष्टांमृगयतिकर्मण्यएइहामृगःमृगानीहतेऽएरजदंतादित्यात्परमिवातःअन्येषामपी
तिदीर्घइतिवाहर्णमीहामृगेष्वस्यवामृगस्येवेहाऽस्यतिरषोदरादित्वादीनामृगइतितुस्वामी॥ ॥कर्कतिगृह्णातिइगुप
धात्कःकृकः। इहातिगृह्णातिगृह्णुषुभिभ्यःककिष्कइगुनादौ। त्रीणिष्कस्या॥ ॥मृगइति॥मृग्यतेव्याधेमृगअन्येषांघ्न
र्थेकःमृगः। कुंभुवरंजयतिकर्मण्यशिल्यंकादित्वात्कुत्वेकुरङ्गः। कौरङ्गतिअगिश्गिलगिगपर्थीःअचकुरङ्गः। कौतुविरङ्गो
विशिष्टगतिरस्येतिवावातमयनेवाहुलकात्सुयोऽजिनीत्पूरयातापुः। हरतिमनःश्यास्याकृन्विम्यइनरहरिणः। शीते
नाहरत्येनमितिवाअजिनस्योपपुज्यमानस्ययोनिस्त्यतिस्थानमजिनयानिः। विन्धावीवारुलोचनइतिरभसः। पञ्चहरिणस्य
॥ ॥एनेममिति॥एरयाहरिणाम्ब्रमोयेरोयविकारवयवाधेएरयाटत्रएरस्यहरिणस्यवर्माशंरणा। पृथीथेप्राणिरज
तादिभ्योऽनएतेउक्ते। द्वेएरोयेरोत्रिषुवर्ततेवर्माशमित्याशदेनमासास्थिनयनादिग्रहः॥ ॥केति॥एतेषद्वहरिण
भेदाःकन्धो। जानापुनरयथेस्वस्वनामप्रसिद्धाःअजिनस्यरत्नभूतविविन्नयर्मणाआश्रयत्वात्तयोनय। सुःकंजलंदलति
कदलीकन्देर्नलोपश्चेत्यरःकदरः। रलयारेक्याकदली। पुण्यदौकनेशस्यमूलेलीयतेऽन्येषपीतिडेकदली। इतंतावेता

शिरसायोगादन्तशिरसासंज्ञायामिति कलत्रशिरसावलः। श्रीश्यादित्वादिनिःशिरसी। एवं केकायोगात्केकी। मेघनादेनारसि
तुनर्द्धितुंशीलमस्यशिरानिःमेघनादुज्जलासी। नवमयूरस्थः॥ ॥ केकेत्यादि। केइतिशब्दकायतिव्यनक्तिस्तत्विभुजादित्वात्कः
दारकेका। एकमयूरस्तस्य॥ ॥ सिति॥ चद्राहतिवात्कनिचक्रः। कृष्णवर्णाधिक्यात्मेवकः। सबउक्तः। द्वेपि ह्यस्य उन्मा
हते॥ ॥ शिखरउइति॥ शिखाउक्ताशिखेवशिखावोधात्तेसमुद्रिताक्रियतेवडसमुद्रायेत्यंतादिदादिपाठादइदीर्घत्वे
कडा। द्वेमयूरशिरसायाः॥ ॥ शिखरउइति॥ शिखिनमयूरसमन्विअमगत्यादिपुनर्मतादुष्कंधादित्वात्तत्कारस्येजस्तस्य
त्वेशिखरउक्तात्तयादिःशक्तःशङ्कुशिखरउशस्यासमगाइत्यमभेदात्॥ अपिह्यतिछिनन्नि केवतात्येकारलोपेपिछः। वहते
उज्ज्वलतिवर्द्धतेवाऽयदुज्ज्वलतेपृष्टिहृष्टोवाप्रववह। कंहरेदेषवहइतिकालिदासोक्तेःपुल्लिज्ञोपि। त्रीणिपिह्यस्य॥ ॥ खेति॥
॥ ॥ खेनगच्छतिखगः अन्येषपीतिः। विहायसागच्छतिविहायसोविहजितिडःविहादेशःविहागः। खगवत्कलापव्याकरणेविह
यसोविहवडःखचडिह्यतिपठित्वात्तवहह्रःसाधिनःएवंगमेत्येतिखचिनमिविहंगमः। विशेवेणपुवंजहानिविहायाःसाधनप्रा
प्तुंशक्नानिउर्द्धंगच्छतिशक्तशक्तौशक्तेरुत्पुंत्तौनाइतिउंतिप्रत्ययेनशकुंतिःउंतप्रत्ययेशकुंतः। उनिप्रत्ययेशकुनिः। उनप्र
त्ययेनशकुनः। पक्षयोगात्पक्षी। प्रथममरुडरूपेणापुनःशब्दकरूपेणेतिह्यभांजानो द्विजः। अन्येषपीतिडःपतत्रेयोगादि
निःपतत्री। एवंपत्रीपतंत्यनेनपुंसीतिघःपतःपक्षस्तेत्रगच्छतिपतंगः। प्रायेणागच्छतिशतविपतनपत्राणिपक्षाःतएव
गतिसाधनत्वात्तरथइवान्यस्यपत्ररथः। अरडाजानः। पञ्चम्यामितिडःअरडजः। नगोवृक्षओकआश्रयोऽस्यनगौकाः।

जलोकारतदंतोविवाजदंत्येभिर्घ्नववाजापसास्तयोगादिनिःवर्जी। वाजयंतिगमयंतिवाजाःपसास्तयोगादिकरतिविक्षिपति
पसांभस्यवाविकिरः। कीदादिभस्यार्थंभुवंविकरीतिवाङ्गप्रधेतिः। विकिरइतिसुभरतिः। वयतिपक्षौविस्तारयतिवे
त्रोरिदितिइन्द्रिन्द्राहिलोपः। किःस्त्रियोधीतिभुभरतिः। विधिरःशकुनिर्विकरेवेतिभुइयविनिविम्यइतिप्रवंविकिरः। पत
निउणादयोवकुलमितिपतेरत्रिःपतत्रिः। पतेर्वाङ्गयश्चेतिकर्त्रेभुङ्गगमोधात्पतेःकारयेतिनिपातनाहानीउड्डवज्ज
निस्थानमेषांनीडोड्वाः। गहत्मान्उक्तःपतिभुमिच्छंतःपतेःसभन्ताछरपिच्छंतः। नभसंखंमेघवत्स्यविहायसमितिनि
गमात्तनभसमटंतं च अभ्यमिवमित्रमिवविनात्रिसतिभ्योःसजित्पुणादिसूत्रेणभसंखमितिपुरुषोत्तमश्चनभसेन
गच्छतिगमश्चेतिखड्गनभसंगमाः। सप्तविंशतिनामानिपक्षिणाः॥ ॥ तेषामिति॥ तेषापक्षिणामेतेविशेषाइत्यन्यथ
ः। हारिमनोहरमितेगमनमस्यहरिद्वययोगारज्योत्साद्याणिअन्येषामपीतिदीर्घत्वेवाहारीनैः। हरितानशतिरव्यातः।
मज्जातिजलेमस्तुभृन्वशद्वयसिरेरित्यादिनाडः। जस्त्वेनमेकारस्यदत्तंत्वंकादिवाङ्मत्तमहुः। पानीयकाकीया
नीयकाकिकायांमहुस्यादितिभसः। पानिकाभडीतिरव्यातः। करणेभवंकारणंजलतत्रवातिकारणवः। आरम
णमारणः। आरमेत्रेमंताहुः। जलेआरणः। कारणइतिकर्तृकरणं। हंतावकुलमितिसमासः। सोऽस्यास्तीत्यनेभ्यो
मिदृश्यतइतिवप्रत्ययेवाऽयंयस्यनामप्रसिद्धः। जलोपदिहवतेयातिप्रवाद्यचिजवः। पीलवाइतिदेशांतरखा
तः। उणादयोवकुलमितितरनेःसउभुकात्यामस्येतिइन्द्रिर्वचनमभ्यासस्ययनुकृत्तमंइहोतोरितीत्वंवरपर

दिक्कभ्यवाद्यवितलस्य। हेतालस्यस्य॥ ॥नेति॥ नारिकारनालपुत्तारपुष्पादीनईरयतिकर्मरापणनारिकेलः कपिरिकादिः नारिकेली
महावीरेरिवनैरिति वासवदत्ताश्लेषः। नारिकेलीभलाइति पूर्वकविअयोगश्चलाङ्गलाकरवह्निवारलागलीडीषं नां ता इति सर्व
धरुभ्रांतः। हेनारिकेलस्य॥ ॥घोरैठति॥ घोरैठउक्तापरनेष्टुवडिभोगकपूरगः वृज्यतेमात्यने सुवनादिनाफलहारेणानेनवाद्यत्रि
कुत्वेष्टगः॥ कामतिक्षिपतिदुःखशोकौहूरस्त्रुक्रामतिवावाडुलकोरभृदहइत्यादिनाडः स्वाथेकेनक्रमकः। गुपुरीषोत्तनगुवत्त
नेनअशकत्वात्पिनाकादयश्चेत्तकः वाडुलकाडुणाभावः उवङ्गुवाकः। अन्येषामेपीतिदीघेत्वेत्तवाकइतिनालयालः। स्वानीदि
याणिपूरयत्पायायतिपुरीआयायतिपुरीआयायनेउउपधत्वात्कः पृपालनपूरणयोरित्यतोऽत्रिउदोष्टपूर्वस्येत्येत्वेत्तपुरः॥
पञ्चगुवाकस्य॥ ॥भस्मेति॥ अस्मपूरगस्यफलउडिजतिवलंत्यनेनतद्विकारजननाद्यनेकुत्वेत्तउद्वेग। एकपूरगफलस्य॥ ॥ए
नेवेति॥ एनेवतालनारिकेलपूरगास्त्रयोद्विनचतुर्थाः। खर्जरश्मिश्चत्वारः अष्टावेनेत्तएदुमाः। तृणजातीयादुमाइत्यर्थः। तृणचप्र
धानादुमावाहीनोऽन्यपरिमाणस्तालात्तनैरुक्तादीर्घकारस्यद्रुस्वेकारः मकारस्याकारस्यचनाशः हितालः। स्वर्जमाज्जनेस्वर्जिपिआ
दिभ्यउकोलचारित्यूरः खर्जरः। गौरादित्वात्दीर्घस्वर्जरीवनस्वर्जरीतिख्याना। केतयतिनिवासयति कितनिवासरेगायनयने
यक्रनादिभ्योबुर्गौरादिः केतकीनाडयतिनडआघातेवुरादि। एपंताद्वअल्पत्वविवक्षायां दीर्घताली॥ ॥इतिव
नौषधिवर्जिविवरणं समाप्तं॥ ॥सिंहइति॥ हिनस्तिमृगानगजाश्चहिसिंहिसायामित्यतः पचाद्यविष्टुषोदरादित्यादाद्यंतवृण
विवर्ययः सिंहः वृषाः पशवामृगाः तेषामिन्द्रो राजानेषु इन्द्र इव कामगेन्द्रः। पच्यतेविस्तार्यतइदं पचिविस्तारि कर्मलि

अर्थकः भावे धनि अर्श आद्य विषयं विस्तारयुक्तं इत्यर्थं वाप्यत्र विस्तृतमास्यं मुख्यमस्य मुख्यं तस्य दश्वत्वारः एतेष्वत्र करिकुंभदा
रणां समानां तेष्वस्यानी वास्य इति तु भवतिः। हरिणः पिङ्गलेऽक्षिणी भस्य बहुजी हावित्वा दिनाष्वसमासांतश्च हयः। केजिरसि
सरति केसरः स्वधदेशस्थशठाः सरिद्धु किसरसहा इति समेदान केसरोदत्तसः तद्योगादिनिः केसरी के शंताति संतयोरेकत्रस्य
तिः नालव्यमध्यस्थायामिति त्वये केशरी। हरति मृगान् भवतुः हरिः। कलधरवः भीमविक्रान्त करिमाचलमरुतपत्रश्च शिखरेता
टपारी नृश्वेतपिङ्गलादयो यत्र बोध्योः॥ पट्टसि हस्य॥ ॥ शाद्वलेत्यादि॥ मृगानि हि नस्ति प्राचीनः मृगिहायां खजि विजादिभ्य
पुरो लवौ वा कुलकाङ्गा गमो गित्वा च दृष्टो शाद्वलः। दीपतं च त्वेतद्योगात् दीपी दीप जलमध्यस्थमाश्रयत्वेनास्त्यस्ति दीपी। आ
त्रिभुति व्याघ्रः तस्य ताया मिति निषेधात् व्याघ्रादिशुप्रत्यया भावे प्रातिश्रौयसं क्रुडितिकः व्याघ्रः। कश्चित्तु विज्रस्यत्वात् न्यत्व कृतं
। द्विविद्याद्यो भेदमाह। तत्रात्यवित्रे को व्याघ्र भेदो द्विपी स्यात् तत्तथा मत्त भारतं। द्विपी व्याघ्रत्वमागत इति। त्रीणि व्याघ्रस्य
॥ ॥ त्वेति॥ तत्र मार्गं क्षिणोति हरणं द्विने रेणोत्फालेन मृगानि वाधुदिरस्येषणे। पृष्ठे वदः। टिलोपभ्यन्तर रघुरमाणाः क्षिणोति
क्षोति वाधुगम्यादित्वाहः तत्र रघुः मृगमतीति न्युः मृगादनः। द्वेष्ट हत्तु कुरप्रमारास्य कुक्कुर हतेः हत्तरे वा विज्रस्य गो मनु
ष्य हतना समस्य दे इति ख्यातस्य॥ ॥ वेति॥ वरश्चेष्टमाहति वराहः अन्यो भोयी हितः पुचं करेति प्रचष्टयोदरादित्वाहर्ग
लोचं ये प्रा मपीति दीर्घत्वे प्रकरस्तालव्यादिः स्रुदिति शब्दकृते निवृत्तौ दृदिः स्रुदरे दत्त्यादिः नालव्या भविदं त्याश्च शम्भ
करपांशरपांशव इति श्रभेदान् घर्षेति घोरणा दंत वाघृष संघर्षे कर्तृरिति कृत्तौ चेति क्तिच घृष्टिः वाङ्मलकातन्निप्रत्यये घृ

वदेशेशर्कराशर्करितः शर्करावानिति रूपवत्तुम्। एवं सिकताशदस्यापि सिकतासिकतितः सैकतः सिकतावानिति। अत्र देशेन सैकतो घटः
शर्करं मधुसिकतावानस्य शर्करावानिति नयादिभ्यः। उपि पुक्तवद्वा नस्तीत्यवदुत्ये शिकतादेश इति नुहद्वा स इति सर्वधरः। तथा यत्पुप्यु
क्तवदिति प्रकृतिलिङ्गस्त्री। त्ववचनं ववद् वचनं भवतीति देशेन लुवितवावित्यत्र मे त्रयः। वदवश्च समाः सिकता इति वामनोक्तं। पुप्युपि
सिकता इति वदुवचनानां ग्रंथकमुशर्करामकवचनामाह तद्विंशः। आदिनो शर्कराशर्करितो एवं सिकतासिकतितो। आदौ भव आदि
मः मध्यात्म इत्यत्र आदिशेति वक्तव्यमिति मः एवं उक्तप्रकरणे उन्नेया उहनीयाः। आद्याश्च न्यारे किकटी वदुलदेशस्य तत्रां यो द्ववम
स्यापि न उक्तस्य एवं सिकताया लुवा लुका वदुलदेशस्य॥ ॥ देश इति॥ नञ् सुभिः संपन्नैर्जीनैः समृद्धैर्वाग्नीहिभिः पालितो देशो
नदीमानाः। एते नदीमातृकः। एवं वृष्ट्युत्सव मेवुहिभिः पालितो देशो देवो मेवुमातास्येति देवमातृकः। देवो मेवु सुरेशीति मेदिनिः
। माने वमानान्यनुत्तयेति कपयोर्युक्तार्थयोः क्रमेणैकैकं। स्वधर्मपरत्वात् न शाभनाराजायत्र देशेन पूजनादिनिर्णयोऽभावः। सुर
हीति शंसायां मत्पिराजन्वानसौ राज्य इति निपातनात् नलोपाभावः। देशो लोकोपलक्षणां सुराहितो य इत्यर्थः। एकं स्ववर्षपरराज
देशस्य॥ अथ नराजमात्रयुक्तपरदेशराजवानेकं॥ गदिति॥ गावस्तिष्ठन्त्रस्थानेन्यादिना स्वघ्नार्थकः। अथाद्येत्यादिना घत्वं
गवांस्थानं गोस्थानकं त्वार्थकः। द्वे गवांस्थानस्य॥ तस्युन्नतीस्थानकं यत्र गावः प्रशोसन्तादृशं सङ्गोष्ठात् खमभृतं खमोष्ठी नरकं॥
परितः परं न्यत्रेति पुंस्त्रीति घः। परित्स्वरः द्वे नदीनगरवर्षेताद्युपायनः। स्त्रियां वनेना नाया मा लौसेतु पुमान्स्यादित्यन्वयः। आर्ये नः

नयेत्यनेन शब्दोदयः कपिरिकादिः दीपित्वान्तीव्रज्ञादित्यहं नीमिनेतु स्वामी। आनीयतेऽं भोऽं त्रेति तु भट्टः सितं निबध्नेन विनिसि
तनीत्यादिनातुः हे आलो॥ ॥ वेति॥ वामे हर्षयते हर्षयते नो॥ खर्जि विआदिभ्युरोल वा विनिउरुः वम्यते उद्धीर्ष्यते इति वामः कीदृश्या
धितामृतः। कर्मणि घञल वरणं त्रज हर्षने॥ वामस्य तूवा मत्तस्तां राति आत इति केवान् अकतिग इति वाङ्म्याऽऽनस्यति स्वर्धनां प्राप्यते भू
भागोऽनेनेति वा॥ तम प्रहृत्त्वेशदेकलिपादिनमिममिजनांगु कपदिना किधं उच्ये सुखी क्वादेशः। इकार उच्चारणार्थः। नाकुः वामलुरसा हव
य्यात् नाकुः पुंसि वलनेने प्राणिनोऽत्रेति अलीकाद्यश्चेति निपातितः श्रीगुणिका कृतमृत्तकोऽप्यावस्था॥ ॥ अयं नेऽनेनेति॥ नित्युति अयने ईयते
नेनेति तु स्वामी॥ हतं तदिति मतिवर्मकां नारो वर्म दुर्जममि तु ते हवीवत्तं। पथिकपदेर्म ज्ञाने विदृशी क्रियतेऽसा विनिमार्गः मार्ग्यते वा मृग्यते
नेनेति वा अन्तिवत्तं पथिका नापत्यने सततंगम्यतेऽनेनेति वा॥ अदेवते वीधश्चेति कनिष्ठश्चां नादेशः। अध्यापयते नेनेनेति। पथिगतो पथिमथिभ्या
निरित्यनिः पंथाः। पतंयने नेति जागमरिति निरित्यनुवर्त्तमाने पनेस्थयेतीति प्रत्ययः॥ नादेश इति वा वाटः पथश्च मयेथेति त्रिकारणशेषान् प
थोऽदं तोपि पदमवति पदं वा अस्मन्नेति वज्रकरणेऽनेत्यापीतिरः। उभयत्रापि गौरादित्यान् दीर्घपदवीपादः पद्यति न्यामविरित्यविः पद
विः ततः रुदिकारादिनिडीषपदवीतिपंजिकापदस्यविः पक्षिणीपदविः रुदिकारादिनिडीषितुपदवीति तु सर्वधरः। सरंय नेयेति क्लिप्त
सुनिः। एवं सरणिः धरणिः दनिः दीप सरणी वरणिः श्रेणि वर्म नोरिति दं तादौ रभसः। अहिंसा मां ततः शरणि रित्येके। तथा वभ्रुभं भ्रुभं प्र
दीप्ते वशरणिः पथिवा वला इति तालव्यादा वज्रयः। सुनिसा हवर्षा तस्त्रीत्यमस्य एतत्सा हवर्षा त्पद्धतेः पाद्यासा हवर्षा द्वापादाभ्यां हवर्षा त्पद्ध
तिहंतैः क्लिप्त हिमकाषिहृती सचेति पद्मावः। सयहोऽनरस्यामिति धत्वं पद्धतिः पादायहिता विहरात्वात् शरीरावयवाश्च तत्पदमस्मि नृशं

दि॥ शोराके कुट नन उक्तः दाशा कैवर्ती यि यर्नि कल विभुजा दित्वा कः॥ दशपुर इति स्वामी॥ दशपरयति इत्युपधत्वा त्रके देशे त्वने कोयल दश
पुरे स्यम कूबे तिसमासां ने वा दशपुरमित्यपि दशपुर॥ दशपुर इति वनं जीविता कृत्यमिति वाच्यं सतिः॥ वने यानीये जायते न घादित्वा हक॥ वा
नेयं तदुक्तं परिचेल वं प्रव व न्यं त कुट न्नट संशकं॥ जायते मरुकाकारं शैवान दल सभ्ये॥ कैवर्ती मुक्त के ली वं शोरा के ना कुट न्नट इत्युक्तं जयः॥
परि सवतः पेल वं मृदु परिचेल वं प्रव निप्रवा हो परिचा तिल घुत्वा द व सरं गां जलं वि यर्नि दूरयति गो जलं पुरं स्थान मस्य वा गो पुरं॥ गां जलं
न ह्यति शय्याया वहे न ह्य शये कर्म रण॥ के जले वने ते कैवर्ती भूमि रस्या मुक्त कं कैवर्ती मुक्त कं॥ अष्टौ के प्रति आमुच्य इति रव्या नस्य॥ ॥
ग्रंथीति॥ ग्रंथौ परा न्यस्य ग्रंथि प्रधाना निवाय र्णा मस्य ग्रंथि य संधु य शो के शुका वकी का इति निपातः॥ शुक्ल स्ये व व हारि य र्णा मस्य॥ शुक्
वर्हमिति मधुमाधवी॥ शुक्ल मित्ये कं ग्रंथि य र्णा शिरीषे व शुक्लः स्यादिति विश्वः॥ वर्ह पत्रं प्रशस्त मत्रास्ति इतिः वर्हि पुष्प मिति विक सति गन्धः
रेण अव॥ पुष्पं च त्रयं प्रत्येक मपि ना मेति स्वाम्या दयः॥ वर्ही मय रस्त स्ये व पुष्प मस्ये व वर्ह पुष्प मिति त्व न्ये व ह मिति च नामेति कश्चित् का
र्ष्या स्यो रागाया अय न्यमिव ट कि स्यो रोयं॥ कु कुरा इति त्वां कु कुरं॥ के वि द न्न मरु दि त्व वि स म्भं तियु क्तं वै त मरु दे वे समी रे ना ग्रंथि य
र्णे न पुं सक मिति मे दि न्या देः॥ यश्च गां धि अले निरव्या न सु गन्धि द्रव्य स्य॥ ॥ मरुदिनि॥ मरुद्भि दे वै र्म त्वने धार्य्ये ते प्रिय त्वा मरु न्मा
ला एषां संघात विगृही ता हने पृथं कानु ब्राह्मणी देवी मरु न्मा लाल ना लघुः॥ लघु र्ना वधः कोटि व हं लघु पि क मरु न्म नि र्मा ला वती
मा ला मो हु ना कुटिला लने ति वाच्य सतिः॥ प्रिय ते शीघ्रं शोष मेति मरु सौ रभा मिति शये न धार्य्य मान त्वात्॥ मा ला पि भु ना गन्ध रस्य नादिति
स्वामी॥ पिशा अवय वे मि शि पि सि मि धि भ्यः किं द सु न न पि भु ना स्य श्य ते सौ गन्ध्या न उल्का दित्वा त्रकः स्युक्ता दिव्य ति गन्धे न देवी लना लघु

समुद्रांता उक्ता उपने सुखाधिभिः वधुः वधो धयेति दुप्रत्ययो धयां धयेति दुप्रत्ययो धयां तादेशः वधुः कोट्यात्र कर्षणकोटिभिर्यैर्वा
मधुवर्षेति कोटि वधुः कोटि वधेन्यपिलंकायां लंका समीप उच्यते कुरुनेलं कोपिका देवी कोटिवर्षेति पृथग्नाम द्वयमपीति सुभक्तिः । दश
मिडिकस्य ॥ ॥ तेति ॥ अटिलत्वात्तपस्विनी यतपस्विनी जटायोगा जटी अर्श आश्रय जटेति संहती भवति जटजटसंघाने पवाशवि
वासांसी मांसलेत्वा तगन्धेन मम्यते ज्ञायते मने दीर्घयेति सप्रत्यये दीर्घत्वे वगौ शदिर्वा मांसी जटिला जटा योगाच्छिच्छादित्वादि
सखलो माकारप्रकयोगा रलो मशा मांसीत्वादा विधीति स्वाभ्रान्तः तथा पाठस्य कविदृशना नमिसीमधुदिकाया मुक्ता । वदमां
स्याः ॥ ॥ त्वगीत्यादि ॥ त्वकवत्कलेन तदि वयं प्रमस्यत्वं कत्रं त्वगपि नामास्यत्वं कस्त्री वर्मणि वल्के वगुडत्वचि विशेषत इति मे
दिन्यादेः । अत्यंतो कटगन्धित्वात्सकटं विभक्त्यनुरागं भृङ्गा भृङ्गा इति भृङ्गो गः नुडकाष्ट्यं भेदसाभ्यां भृङ्गमिव भृङ्गस्या भति
शयिनी त्वगस्यासि अयत्वं वं प्रशस्तत्वं कयत्रत्वात् नयो वं त्वकवो वशष्टः सुवल्के वर्मणि पत्रक इति धरणिः । वरं श्रेष्ठमङ्गत्वं
गादिरूपमस्य वराङ्गस्वार्थे कन वराङ्गकं । वदत्वं कयत्रस्य गुडत्वच इति सर्वधरः ॥ ॥ केति ॥ कृतनित्यं दोषं कृतेः खर्जूरं दित्वा
दूरः वध्यां तादेशे गुराः स्वार्थे कन वधुः रकः इति दुदेशे जानः नत्र जान इत्यणतनः कनद्रा विडकः कत्ये विधौ भव अणि कनि काल्य
कः काले साधुस्तत्र साधु इति यत्नानतः कलिका ल्यक इति पाठा नरं वेधे गन्धो कर्षणगन्धाधाने वा पुरयः कनवेधेनुरयकः । वत्वा
रिहुरिद्रा भेकवो वा इति ख्यातस्य । कर्षणरहुरिद्राया इत्यन्ये ॥ ॥ प्रोवेति ॥ फलपाकांता लता जातिरेवतिः तस्यामेव केवलं लाया वि
वक्षिताया मोषधिशूद्रप्रयोगो यदा तु तस्या खरोगप्रतीकारं ~~कारणं तावद्वक्षते न जानिः~~ तदा स्वजातो यत्किंचिद्व

[illegible]

कयोः स्थित्या मिथ्येने कार्यकोषः । दृष्टं स्थविरे न पि दारयति न करेतीति शब्दनादं दृष्टं दारकोऽस्माच्च दृष्टं दृष्टं त्वदारयान्वा दृष्टं दार ३५

प्रथमादिव यमं तत्ता यामं द्रव्यमित्यस्य ॥ ॥ कुट्टनं दमि त्यादि ॥ शोरा के कुट्टनं न उक्तः दाशा चैव तीमि यानि मस्तु विमुदिता
तः ॥ ॥ सपु र सुनि स्वामी ॥ दशपरयति इत्युपधा ता न के देशे चने को पल स्वरां दश पु से स्थ न क क नि व या ठ इति सु भूतिः आवेगी ॥ ॥
एते ना वे शयो गा द र्श आ श चि डी मि ह ग ला न र ॥ आवेगी मिना म ग्रय मि नि सु भू त या द यः ॥ दश गे तु छ ग लेः छ गी ह द दार कः ॥ जु गे ज
त्री ति या ठा न जुहुः जुहु ति व र्ज य ति दि सा न जुहुः जु ग ये ने आ म ज रे म ज ये ने वा जु गि व र्ज ने अ व जु हुः ॥ प र्थ द द दार क स्मा ॥ ॥ विनि ॥
अति प वि त्र न्ते न प्र ह राः प्रिय ता न उ ह रा र ॥ दाली अ रिा द्र ह रा जा ता वि ति टि लो पः सु स्था सि त ल्य पु य्य वा र त स्मा सी ॥ व य
थि यो व ने नि ष्ठ न न या व यः स्था सो मे न या गार्थ मु या ने ति सो म व द री सो म म्भु क्ता म य्या य व द री वा ने ने दु व द री च म्भु य द री
त्या इ पि भ व ति व द री श द स्या र्थ पर ता र सो म ल ने म्मा इ पि भ व ति सो म व द री रि म पि वा ठः ॥ व त्वा रि सो म ल ना याः ॥ दाली शा
क स्ये ति के चि त् ॥ ॥ प द्वि ति ॥ प द्म नि छि ड्वा रि य स्या न्य स्याः प द्म प सी हि म व तो जा ता हे व ती सु व र्ण मि व पी त वा र क्षी र म
स्याः स्व र्ण क्षी री गौरा दिः हि म यु को म ति स्थान योगा न हि मा व ती दार दी ना म्भे ति दी र्घः हि म व र्ण य स्या हि म व द्म नि
सं भ वा ॥ सा ना ग जि द्वि का वा त न्म ल वा ओ म ध मि ति ॥ व त्वा रि स्व र्ण क्षी र्याः ॥ ॥ हे ति ॥ लो म श ता ह्य पु द्म तु ल्य प त्र त्वे न ह
य पु द्वि ॥ क म्भो ज देशे भ वा का म्भो जी मा ध स्ये व परा म स्याः मा ध परा ॥ म हा मु द्म परा ॥ सै व म ह नी म हा स हा ॥ व त्वा रि मा ध
य स्याः ॥ ॥ दुर द्वा ति ॥ तु लि उ का न्म व म्भु म त्र ई र य नि प्रे र य ति भ क्ष रा ध अ रा डी य तु लि क री र क्त सु र्वे न दे क देश वा दो हो
पि तु र उ न नः प्र श सा या क नि तु र उ क ॥ ए य स्या न दी र्ग छ नि क र्म ति तु र उ के री ति वा ठ इत्य न्ये ॥ र क्त फ ल म स्या र क्त क री प्र ज

दिपाठायाकेयादिनाडीरविमंविचिकाफलनदायवेप्रकाशयतिरांतावडीकनरापिइवेविचिका।पीलोरेववरीमस्याःपीलु
वरी।वत्वारिनेताकुवेतिर्यातायाः॥ ॥वर्धरेति॥वर्धरउक्तःदाप्रिवर्धराकुटिलरुस्यकेशाकारतंतुमयत्वात्कशिरोधरोपति
अवडीकवरी।तुभ्यानिहिनस्तिअवडीकस्यकादिःतुगी।खरंती।धृगंपुष्पमस्याःखरपुष्पा।अजगन्धस्येवगन्धोस्याःअज
गन्ध।ततःकरअजगन्धिका।यववर्धरीशाकस्य॥ ॥एतेति॥एताइवपरमस्याःएतापरी।पुवहारास्मावे।कायुक्तःसजु
कोरसोऽस्याःयुक्तस्य।वत्वारिवकुकराठकवत्यावकुपलायाएतावतीतिर्यातालनायाः॥ ॥वेति॥वाहदन्तपदुत्तमीरयति
।यद्विरीतिर्यामी।वुकंतेव्यवनेऽनयासजंनेत्यादिनानिप्रातिनंवुकंतन्मतिहृतत्वावुकंतिनव्यंमनेनवुकमध्वरसः॥वकत
सौसजंनेतिसाधुःनद्योगात्तुक्रिकादंतशठास्यष्टावोक्त।अमृतनरसत्वनामरविंष्टोद्यादिःअमृतसंलतिअमृतस्यसितिडी
कादयसोत्युनाहीनाअमृतजोना।ततःस्वायेकनिनैरुक्तेगत्वेवाअमृतलोरीकापयवअमृतरुलीतिर्यातस्य॥ ॥वेति॥सहस्र
वेधितुंशीलमस्यतिनिःसहस्रवेधी।एवशानावती।वुकउक्तःउद्योगादिविक्रानमनशीलत्वादेतसइववेतसःततःकर्मधार
येऽमृतवेतसः।वत्सायीसुवेतस्यवुकस्येयेके॥ ॥नेति॥अंजलिरूपयत्रत्याननमस्कारव्यभक्तत्वादभूजेनमस्कारशीलेवनम
स्कारी।गरेऽपुग्रंथिपुस्तकागरेऽनरंनरायवस्तंकरेत्यतिवागराउकाली।समान्यज्ञान्यस्याःशकंधादिःसमंततोऽनितियातिगद्वासमज्ञ
।स्वदिरउक्तःखदिरएवसरस्ययत्रःखदिर।वत्वारिखदिरेशाकस्यनवलजालुशाकस्य।रभसेनैववराहक्रातालजाली।समज्ञाजल
कारिकेतिखदिरिकायांसंकोचयत्रीलज्जकालुतिनुशाकेभेदेनपाचकत्वात्॥ ॥जीति॥जीवत्यनयाजीवतीकरणेमुटिजीवनी।
एवकरणेहलयेतिपञ्जीवयतीतिसेनादयिवाजीवाजीवनायहिताग्राहूतिथिःजीवनीयामन्येनेसाधुत्वेनेमांजनाः।फल

पाटिपनीत्यादिनाऽऽध्यातदेशः। मधुऽऽकावेयं मधुऽऽवनि मधुऽऽवेति पाठ इत्यर्थः। पञ्चयवनानां प्रख्यापितं यद्विस्तर
 समलतायाऽजीयतीति ख्यातायाः॥ ॥ कूर्च इति॥ कूर्चः श्वश्रुः तदाकारं शीर्षं मस्य कूर्चा ते भ्यां ध्यते इति घञि कूर्चं शीर्षं मस्य दुर्द्ध
 भागस्योपधत्तेन भ्यां ध्यात्वा कूर्चं शीर्षं। मधुर एव मधुरकः। शृङ्गाकारत्वात् शृङ्गः। इत्याद्यं ज्ञानस्य इत्याद्यं इत्याद्यं इत्याद्यं मधु
 रकश्चिरजीवक इति रभसः। जीवयतीति जीवकः। पञ्चाष्टवर्गं तर्जितं जीवणीयम्॥ ॥ कीति॥ किरातदेशजत्वात् किरातः स
 वासो नित्यं योति किराततिरुः। इत्यत्वात्तिरुत्वाच्च भुवो निम्य इव भूतिम्यः। अनार्या किराताः तेषां प्रियत्वात् नेषामेवायेति कु
 रत्वात्तिरुः। नार्यातिरुः विरान्तिरुश्च किरातं विरान्तिरुश्च भूतिम्य हिमकावपीति रभसात्। श्रीशि। विरा इति ख्यातस्य॥ ॥
 अयेति॥ समलोत्तामलाग्रहत्वात् विमलाशातं सुखं लाति शातलाभरयः केनाहिलीरा अस्याभरि केनाकषति हिनस्ति दोर्ग्रेथ
 कय हिंसायां अवकषावर्मणः कषावर्म कषा। पञ्चपाद्मात्मजायाः समलेति नाम्ना ख्यातायाश्चर्मणास्येत्यर्थः॥ ॥ वेति॥ वाय
 सात्कोलयति भक्षयानि वा सयति कर्मण्यप्योदरादिः वायसवत् अवलीयते वा वायसोली स्वादुर्मधुरो रसोऽस्याः स्वादुरसा
 वयस्योऽस्यामीनु कयस्येति पाठः। किरातने अरकयससि स्तिष्ठतीति हः कयस्यः तदहं मेवा श्रीशिकाकोत्याः॥ ॥ अ
 येति॥ मधुनि मकि मस्थने पित्रादिना दूरं च वा कुलकादनुषङ्गलोचः। स्वार्थे कनि मकूलकः प्योदरादिना दुकारे मुकुलक इत्य
 पि पाठः। निभृशं सकुम्भाति विस्तारयति कलं भुभिः सौत्रो धातुः ततोऽवि प्योदरादिः निकुंभः नियतः कुलो अरमो वनालिङ्गं भृ
 त्यमेदं नाभां यत्र दीप्यते। यत्रादंती स्वामी। दंतादी ययति प्रातिपदिकादिन्यादिना रयं तादविडीपि स्वार्थे कनि वादंति का प्रत्य

[illegible]

स्वामीतुरेवतीति यथैति । पञ्चवर्णि कृद्यै धर्यातायाः पुराणो वत्याः ॥ ॥ अनेति ॥ प्रकर्षेण पुमोसं नालयति सुरभयति नडु
 गभ्यो रणता कर्मण्यर । संयोगात्तलोपः मकारस्य परसवत्तेन नकारः । पुपुना डो द्वितकारः । पुनाति प्रपुनुरिति वा प्रपुनाड
 इकन इत्येकनकार इत्याम्य एड वरमेव वरकल द्वा रेण ग जाति श द्वा यतेः । एडु ग जाः मेवा कृति त्वात् एडु वरग स्य ते शब्दते
 साधिति वा दकु हंति वा अमनुष्येति ट किट्टु घ्नः । शुभ्रादित्वा नत्या भावः यक्रा कारत्वा वक्रा दकु हंति इड घ्नः यक्रं मद्दियति
 वक्रमईकः पञ्चगजा विदुः तत्रो स्यो ययोगात् नद टति व्याप्नोति शरघु क्रमात् हिने यविलयात् यक्ष मटत्यनुग छानिवा
 यक्षाः । उरगास्य मेघस्य या आरब्धा नामानि तन्नामानि न्यर्थः । उरगात्तिलुः संपुष्यात्वात् । उरगात्त इति स्वाभ्यादिः । य
 इह लंतीति श्वात्तस्य ॥ ॥ येति ॥ पलति वक्रति लेगात्त विपनिर्धा तुम्वा वा कुल का स्य लेवा रणुः । शो भनं कन्दं मूलमस्य
 कपसुक दुकः । द्वे पला रणोः ॥ ॥ लेति ॥ हरिते र्वा मेत न्नपला रणोः तन्ना स्यति भर्त्तते घ्नत्त तार्कः । उडुष्टो डुमोऽपवि
 वत्यात्त उडुमः । द्वे हरितवर्ण पला रणोः ॥ ॥ अयेति ॥ वक्ररोग हरत्वात्त म होषधं अश्नाति शो भने हर्षयेति डल नर आदेशश्च
 लेभुने । तालव्यमध्य लेश लभु नद्राभ्रां भुशी तां शव इत्यम्य विवेकात् । गृं जति कुत्सितं श द्वा यते गं ह्यते गं ज यति कुत्सितं श द्वा ज
 यति कुत्सितं श द्वा जे वा कर्मणि मुद्ग गत्ता गति गति जी त्या दिश द्वा यः । नत्यादित्वा न्युः मभ्रनः भरिष्टु कः महत्कन्दं म
 लमस्य म हा कन्दः रसेन लवणे नरसे नैके नौनः पञ्चरस त्या कनि रसो नकः । पद रसो नस्य ॥ ॥ पुनरिति ॥ पुनरभीक्षां
 न वा तस्या भूदे पि पुनरुत्पत्तेः सुखयेति समासः । शुभ्रादित्वा स्य स्वाभावः । पुनर्न वा शो यं हंति सर्ववत् दीयो । शो य घ्नीत्वे

पुलिन इति ख्यातायाः ॥ ॥ वीति ॥ वितु भयं सुदु वि तनु कं निघटनं स्वापो अस्मा सुनिघटुकं । हे स्व रुच्य रीति ख्यात शाकस्य ॥
॥ ॥ स्यादिति ॥ निरु कर्तुं वा तं शीतल उक्तः नाम ह्ये नैकं । नाम यथा ह धन्वंतरिः । शरण्य रीति शीतला वातक इति द्वयं य अभय रजिता
शीतल वात को गिरि कर्ण का वेति स्वामी । अशन य रीति सर्व धर । शरण्य रीति स्वामी । न के नापि पशु रजिता ॥ पशु रजिता ॥ शनस्ये
वयस्य स स्या पाक कर्त्तुं निडीष अशन य रीति । वत्वार्य शन य रीति ॥ ॥ येति ॥ का रय ना छि मूल मस्याः सा ह वयस्य त स्त्री त्व । कट
न्या ह रीति कट वधी वरणा योः अच कटो वेष्टः न भजते ॥ ये भो पीति इः गो रादिः कट भी पश्या सुभ्याः ॥ घ्रादि त्वा घ्न र ह त्वं यपि
रया अग्न्या भयुष्य त्वा न ज्योतिष्मती ल तो क्तः । पञ्च ज्योतिष्मत्याः ॥ ॥ वेति ॥ वधी सुभवं ठ क्वा धि कं रोगा त्वा तुं श की वा न श र्ना
य मारणा मने प दा नि न्य त्वा न रोगा त्वा य ती भ ड् यति भ ड् का व ल ड् का वत्वा रि त्रा रा मा ना रय वा ल क इव स्य ॥ ॥ वीति ॥ वि
ष क्ते न स्य वि लोः प्रिय त्वा न विष क्ते न प्रिया । गर्ध नि हि न सि रोगं रु घा हिंसा यां कि न रुष्टिः लक्ष सुत ग वी द व र बो लि या घृष्टि
स्त्री धर्षणे स्य धी वि लु क्तं ना लुष्ट कि र वि ति मे दि निः । वर ह जं घा क्ति य न्न यो गा न ज्यो त्वा घ्राणि वा रा ही वरा ह रु य वि लु प्रिय
त्वा द्वा व द ति पु नः पु नः असे ह ज न ना न व द स्ये र्ये व दं अ ज म् लं त इति भा न इति के व द र । वत्वा रि व ह म्ना ना याः । वा मा वा ह न इति
ख्यात स्येति सु भूतिः ॥ ॥ मेति ॥ मर्क ते म र म्ने के शा दि र ने ने ति म र म्ने घृ षा द र दिः मा र्क वः । इव दारे र्मा भ ड् व न के श क्सी करणा
न भ ड् इव र ज न भ ड् र जः भं ग र जोः दंतः स्या म्मा के वो भ ड् र जः स्व मा ग र इति र म्मा त् । घ म्ने र्के भ ड् र ज जोः दंतः ये मा स मे कं प्रिय
वति क र्ण दि ने दि ने भ ड् र जः समुत्थित मि नि वे श का स्तां तो पि । इ भ ड् र ज स्य ॥ ॥ कति ॥ का कं म व ति फ ली श ने का क धा रणा न

पवित्रा एते। कायकृतेषु कर्मण्यु नदीयका कमायी का कर्मवृत्तिवर्णनसंघटनरविवा। भनएववाययोगात् ज्योत्स्नाय
 शिवायसी। देका कमायाः काद्रतिरव्यातायाः॥ ॥ शेति॥ शतपुष्पमस्याः शतपुष्पा शतप्रकारेण न्यादिनाः जादिनाया
 ठाहा एहनाकारत्वा सुषा सुत्रं सितसमुद्रं च नमस्या सितछत्राः पुष्पे भूत्रमतिक्राताः तिछत्रामधुरा मिसी उक्तं
 वाचिपुष्पा रम्याः प्राक कर्णेनैति दुर्ग अवा कपुष्पा कारः सिलियन इयं कारवी। सप्तस्वर्गयेतिरव्यातायाः॥ ॥ शेति॥
 कप्तता सुसंको वेसरति विनिवर्तनेः रुमनया वृद्धलमम नोपी तिपुष्प पराण सुटि सरणा तपि सरणा लरसी वायी कट
 भरा मलवलेतिरुद्रः। प्रसायनेः रुमनया प्रसारणा नस्या शरणा य कट किलिजा कारय वलि विभर्तिसंज्ञायां भृदृदजीत्यादि
 नाखव कट भरा कटने मियेद्य नर्थकः कट वेतस्तद्वपुष्यत्वात् विभर्ति पुमा तिसर्व वरुव विवावला वलप्रदाता सुपुरव्या राज
 वला एषोदरादित्ते शतदंतादिः। भनएवमद्रं कत्यां करं वलमस्याः भद्रवला। यम्यगन्धभादलीतिरव्यातायाः॥ ॥ जनीत्या
 दा। जायते आशेयमनया जनिघ सित्या मित् जनिघ ह्यो येति वृद्ध भावः। रुदिका एदिति डी विजनी। जनि येति स्वामी। जने वल्
 का दय श्वेति पुक नून कारणा तादेशः। जभर केति पुस्तको नमः। जनुश एतसंज्ञाया कनिजु का वरजनी उक्ता। जनु करेति ज
 पुकृत्कि एव कंददु वत्तं अति निवर्तयति निवर्तयति वक्रवर्तिनी ग्रह्यादित्या लित्तिः पारिमाण्यं चक्रमिव वत्तितुं शीलमः
 त्या इति वा सुगन्धित्वा तस्य कस्य श्वते कर्मणि घ्नसस्यर्णा। वरुजनी ये व वै प्रकरव्यातलुगन्धिद्रव्यस्य॥ ॥ अर्थेति॥ शतस्य
 वसादय निदोषान् शतनि वि सरति गन्धोऽस्या अयि गोरादि यो शततजा विसरणा गन्ध वसादनेषु अय्यपडित्यस्या तु करणा तथै॥

मन्त्रादिरिति तस्मात्प्राग्वह्यं गन्धं यन्निगन्धं अवगन्धयोगाद्गन्धं मूलमस्याः गन्धमूली। मन्त्रवद्वयोः प्रथमोऽस्याकारो विषय इति चिन्ता
 सौरभाधानेन कंसुखमर्षं नित्यामोति। खनिपि आदिभ्योऽप्युत्तरोत्तरं वित्तुरः। शक्यादित्यात्परूपत्वे कर्षणे शिष्टं मध्ये
 रुसमध्यश्च सुतुपलाशश्चोक्तः। पञ्चशब्दाः॥ ॥ केति॥ कारवेदः कारेण निश्चयेन वेष्ट्रतिवालयनिकारवेदः कस्य
 सुखस्य शरीरगमनं तं वेष्ट्रयति वेष्ट्रवलेनैकमस्य शिवासा इत्युक्तत्वात् अथोगमनिरस्यति काटं लाति कटिः कटस्यादृशो
 निवेति नुष्टोदरादित्यादित्यमिति स्वामी। कनिकटिः कः वाहुल्ये कात्कटे विष्ट्र इत्यने। शरीरगमनं नालयादिः अदृशो
 रीसुपाध्यायसर्वमिति सुभक्तिः। सुरति प्रेरयति दोषानिति अविषयेऽपि सुखवति स्वामी। त्रिस्तिकरुद्रल इति लतायाः॥ ॥
 मन्त्रेति॥ कोलयति संस्मयति संहर्तुं भवति इत्युपधात्वे कनिकुलं कयाटयति दोषाश्च दरेर्भा वितरणं च कविगतिगिरिउ कटि
 मटित्यओलवपतेतः॥ तिरुस्वतिरुक्

